

A HÁZASSÁGKÖTÉSEK DEMOGRÁFIÁJA DUNABOGDÁNYBAN AZ ANYAKÖNYVEK TÜKRÉBEN 1724–1895

ELTER ANDRÁS

Bevezetés

Az anyakönyvek mint a helyi társadalmak forrásai közel egy évszázada jelentek meg a történettudomány eszköztárában, azonban hazánkban mindezidáig a települések anyakönyveinek töredéke került csak különböző szempontú földolgozásra.¹ A házassági anyakönyv a történeti demográfiai kutatások látókörébe a legkésőbb bevont anyakönyvtípus, a társadalmi kapcsolatok és viselkedésformák tanulmányozása szempontjából viszont éppen ezek hordozzák a legtöbb lehetőséget. Míg például a halálozások és születések időpontja elsősorban biológiai okokkal meghatározott demográfiai eseményektől függ, addig a házasság időpontja sokkal inkább a kultúra által meghatározott.

Dolgozatomban egy, a történeti demográfiai vizsgálatok számára sem ismeretlen német többségű község, Dunabogdány házassági anyakönyveit vettem vizsgálat alá. A választást személyes motívumok mellett több tényező is indokolta.

1. A vegyes nemzetiségű település többségét alkotó németek vizsgált korszakunk elején érkeztek Dunabogdányba a mai Németország területéről. Szinte ezzel egyidőben kezdődött el a falu anyakönyvének rendszeres vezetése. Az anyakönyvek folyamatos adatsoraikkal tehát betekintést engednek egy falusi közösség illetve a közösség hagyományainak, normáinak kialakulásába. Betekintést nyerhetünk továbbá egy bevándorolt etnikum idegen környezethez való alkalmazkodásának folyamatába. A hagyomány és a változás kérdésének vizsgálatára ideális területnek tűnik egy, az anyakönyvek által a betelepülés kezdetétől figyelemmel kísért etnikus csoport.

2. A falu egy földrajzilag, nemzetiségileg, vallásilag rendkívül tarka térség, a Pilis-Buda környék modellértékű települése, ahol két nemzetiség (német és magyar) és két felekezet (katolikus és református) él egymás mellett. A közeli településeken további nemzetiségek, a szlovák és a szerb alkották a falu tágabb nyelvi-kulturális környezetét. A vidék földrajzi változatossága, markáns munkamegosztása tovább színesítette a nemzetiségek önálló arculatát, gyakran fölerősítve, konzerválva az etnikus csoportok jellegzetességeit. A Pilis-Buda

¹ Az anyakönyvi vizsgálatok hazai kutatástörténetéről lásd Kováts Z. 1980.

környék nemzetiségeinek együttélését az a tény teszi különösen érdekessé, hogy a magyarokon kívül valamennyi népcsoport a 17–18. század elején települt a vidékre. Az etnokulturális sajátosságok még belátható mélységben tükrözik a korábbi lakóhely hagyományait, amelyek csupán szűk két évszázada léptek egymással kölcsönhatásba. A település és tágabb környezete tehát az interetnikus kapcsolatok vizsgálatára ad lehetőséget.

3. A kiválasztott településsel kapcsolatban készültek már történeti-demográfiai szempontú földolgozások a 18. századra vonatkozóan. Ezek alkalmasak az anyakönyvi vizsgálatokkal való összevetésre és kiegészítésre.

A házassági demográfia főbb kérdéseire koncentrálnak Dunabogdány példáján a következő jelenségeket mutatom be: házassági szezonáltság, házasságkötés napja, házasodó felek életkora és korkülönbsége, özvegyek és először házasodók aránya, házassági kör. Az anyakönyvekből gyűjtött adatokból igyekszem levonni a következtetéseket. Számos esetben meg kell állapítani a kérdések nyitottságát. Ahol több lehetséges válasz is fölmerül, ezeket igyekszem egymás mellett bemutatni.²

Dunabogdány története a 16–19. században

Dunabogdány a Duna kanyarulatában, Budapesttől műúton 36 km távolságra lévő település. Délről a Visegrádi-hegység, északról a Duna és a Szentendrei-sziget határolja. A szomszédos települések: Tahitótfalu és Visegrád. Szemközt, a Szentendrei-szigeten Kisoroszi helyezkedik el, délről erdők és hegyek közbeékelődésével Pilisszentlászló határolja. Közeli, jelentősebb városok: Budapest, Vác, Esztergom, Szentendre.

A helység névadásának alapjául a Bogdán szláv személynév szolgált. A név jelentése „Isten ajándéka” (Kiss 1980. 472). Korábbi nevei: Dunabogdány, Bogdán, Donaubogen. Mai nevét, Dunabogdányt, 1887. szeptember 30-tól viseli hivatalosan (Gyalay 1989. 432). A helység a 13. században a történelmi Pest, majd Pilis vármegyéhez, a hódoltság alatt a Budai vilajethez, a török kiűzése után ismét Pest vármegyéhez, 1886-tól Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyéhez tartozott. Közigazgatásilag előbb a Pilisi járás része, majd a 19. század végén a Pomázi járáshoz került. Ma a Szentendrei járás része.

A falut 1541-ben foglalták el a törökök, amely a hódoltság alatt sem néptelenedett el, ahogy ezt a török adóösszeírásokból megtudjuk. A 16. század folyamán az adózó családfők száma 30–40 fő között mozgott. A falu már ekkor jelentős bortermelő volt, a törököknek musttizeddel is adózott. A hódoltság

² Számos ötlettel, javaslattal gazdagították dolgozatomat tanárain, Benda Gyula és Kocsis Gyula. Köszönettel tartozom továbbá Halmos Károlynak és Szilágyi Miklósnak építő kritikáikért. Köszönöm Feldhoffer Antal plébános úrnak, hogy számos alkalommal rendelkezésemre bocsátotta a község anyakönyveit.

előtt a település a visegrádi királyi várhoz tartozott, a hódoltság alatt a Komáromi királyi uradalomhoz került, amely a kettős adóztatás elve alapján igényt tartott a területre. A lakosság a hódoltság alatt is növekedett egészen a tizenötéves háborúig. Azt, hogy a falu lakossága nem néptelenedett el teljesen, a családnevek bizonyítják. Az 1546-ban szereplő Kustán (Kosztán), valamint az 1652-ben előforduló Könczöl családnév szintén előfordul a 18. századi összeírásokban, így a falu esetében beszélhetünk középkori kontinuitásról. Lakossága egy időre elhagyta ugyan a falut, de egy részük Székesfehérvár fölszabadítása után visszatért.

A komáromi váruradalmat 1659-ben idősebb Zichy István kamaraispán szerezte meg. 1766-ig a település a komáromi váruradalom részét képező óbudai uradalom egészével együtt a Zichyek birtoka lett.³

1626–29-re a település lakossága református hitet követett (Borovszky é. n. 56.). A Zichyek 1723-ban a megmaradt magyar lakosság mellé svábokat telepítettek. Az 1725-ös összeírás szerint 37 régi magyar lakos mellé 66 új német lakos költözött. Ez utóbbiak 1723-ban, 1724-ben és 1725-ben települtek a helységbe (L. Gál 1988. 68.). A németek betelepülése után a magyar lakosok egy része más településekre költözött. Jó néhány dunabogdányi magyar családnév Tótfaluban tűnik föl (L. Gál 1988. 78.). A betelepülő katolikus németek nem szorították ki teljesen a 16. századi magyar lakosság leszármazottait, akiknek csak kisebbik része katolizált (L. Gál 1988. 68.). A dunabogdányi német telepek pontos eredete ismeretlen (L. Gál 1988. 71.). A 18. század során a falu népességének folyamatos növekedése a pestisjárványok következtében csak a további szórványos bevándorlással magyarázható (L. Gál 1988. 78.). Így valószínűleg több helyről származik a község német népessége. A betelepülő német lakosság sváb elnevezése csupán a 18. századi kárpát-medencei telepítések általános (pars pro toto) megnevezése. Valódi svábok csupán Szatmár vármegye területén telepedtek le, s ma mindössze három faluban élnek. Dunabogdány Zebegénnyel, Nagymarossal, Kismarossal és Csolnokkal meglehetősen egységes rajnai frank-dunai bajor keveréknyelvjárást beszél (Manherz, 1996. 9–11.). A 18. században a magyar és német mellett szlovák családok is éltek a településen. Bél Mátyás az 1728-as összeírás alapján 112 háztartásfő közül 24 magyar, 82 német és 6 szlovák nevűt állapít meg (Bél 1977. 128.). A magyarok a 19. század derekán kb. nyolcadát alkották a település lakosságának (Pesty 1984.). A népességnövekedést a jó minőségű bor termelési lehetősége ösztönözte (L. Gál 1988. 77.). A Budai-hegység és a Dunakanyar elsősorban vörösbort adó szőlőtermesztő települései közül Dunabogdány azzal tűnt ki, hogy csak itt és Tótfalun volt jelentős mennyiségű fehérbor, de közülük is csupán Dunabogdányban alkotta a termés nagyobbik hányadát (L. Gál 1988. 90–91.). Fényes Elek leírása szerint: „*Szőlőhegye roppant és sok fejtér és vörös bort terem, s ez igen becses minőségű, azért innen távoli vidékekről is vétetnek vesz-*

³ Minderről: L. Gál 1988. 28. 30. 32. 33. 35. 40. 62.

szők.”⁴ A jó hírű bortermelés ellenére a 18. század folyamán a gabonatermesztés sem szorult háttérbe, így nem alakult ki Óbudához, Szentendréhez, Budaörshez vagy Békásmegyervehez hasonló monokultúra (L. Gál 1988. 87.). Vályi András a gyakori árvizek ellenére földjét első osztályúnak említi (Vályi 1796. 234.).

Az úrbérrendezés során $23\frac{12}{32}$ egész úrbértelket írtak össze, határát az első osztályba sorolva (Galgóczy 1877. 100.).

A falu 1766–1848 között az Óbudai koronauradalom birtoka volt (Borovszky é. n. 56.). A község gazdasági életében jelentős változást hozott a 19. század második felében a Csódi-hegyen meginduló kőbányászat, amely a lakosság jelentős részét foglalkoztatta, és a nyomában fellendülő kőfaragás sajátos képet kölcsönzött a falu népi kultúrájának. A népi kőfaragás termékei a helyi templomok, kápolnák, a kápolnák bejárata, belső kőpillérei, szobrai, ablakkeretei, kőből faragott és vasfedéllel záródó perselyek, szószékek, keresztek, sírkövek, utcai padok, vályúk és kertkapuk (I. Sándor 1973.). A 19. század végén bekövetkező filoxeravész után évtizedekre a kőbányászat és kőfaragás válik a falu fő megélhetési forrásává. A filoxéra 1880-ban bukkant föl a községben, és tönkretette a virágzó szőlőkultúrát (Borovszky é. n. 97.).

A falu 18. század eleji néhány száz fős népessége az 1784–87-es népszámláláskor már 1567 (Dányi–Dávid 1960. 119.), 1850-ben 2300 (Dányi 1984. 209.), 1900-ban pedig 3231 fő (*A magyar...* 1904. 394.) volt.⁵

A forrás bemutatása

A dunabogdányi anyakönyv jellegzetességei

A hódoltság során Dunabogdány református magyar lakossága megfogyatkozott, amit 1723-tól katolikus németek telepítésével pótoltak (L. Gál 1988. 67–68.). Innentől fogva a lakosság etnikai többségét a németek, vallási többségét a katolikusok alkották. A magyar kisebbség részben katolikus, részben református volt. A római katolikus anyakönyvet az első betelepítési hullámot követően, 1724-ben kezdték vezetni.⁶ Dolgozatomban csupán a döntő többséget reprezentáló katolikus anyakönyveket vizsgálom.

⁴ Fényes 1851.

⁵ Dunabogdánnyal kapcsolatban lásd még Bergman é. n.; Bindorffer 2001; Hála 1991; 1999.

⁶ A szakirodalomban korábban elterjedt nézet szerint a hazai anyakönyvezés megjelenését a trienti zsinat rendelkezéseinek köszönhetjük. (Vö. pl. Hermann 1973. 266; Kováts–Cs. Tóth 1961–1962. 52.) A legújabb kutatások szerint közel négy évtizeddel a Tridentinum rendelkezései előtt megjelenik a törekvés Magyarországon. (Bárth 1999. 98.) Természetesen a hódoltság területén csak megkésve, a török kiűzését követő évtizedekben kezdődhetett meg az anyakönyvek vezetése. Dunabogdány anyakönyve ebből a szempontból viszonylag korainak tekinthető.

Az anyakönyv 1724-től 1774-ig vegyes, a keresztelésre, házasságra, temetésre vonatkozó adatokat egyazon kötetekbe írták. 1774-től a kereszteltek adatait külön kötetben vezették. A házasságokat és temetéseket 1807-ig továbbra is vegyes anyakönyvbe jegyezték. 1807-től végleg elvált a három anyakönyvtípus. 1843-tól 1851-ig az anyakönyv latinról magyar nyelvre vált. 1851-től 1866-ig újra latin nyelvű. 1866-tól végleg magyar (illetve egy ideig két-) nyelvű az anyakönyv.

Az egyes települések anyakönyvei egy felekezeten belül, sőt egy plébánia egymást követő plébánosai alatt is jelentős eltéréseket mutatnak. Igen esetleges és az anyakönyvet vezető személyiségétől, képzettségétől erősen függő, hogy az egyes adattípusok mikor jelennek meg a forrásban legkorábban. Sokszor egy bevezetett jelölésrendszer, egy újabb rovat csak az illető plébános életéig tart. Általában azonban elmondható, hogy az anyakönyvek differenciáltsága és megbízhatósága az idő előrehaladtával növekszik. Ez azt eredményezi, hogy egyes adatsorok különböző települések között szinkron módszerrel sok esetben nem hasonlíthatók össze, valamint az egy anyakönyvben végzett diakron összehasonlítások lehetőségei is korlátozva lesznek – leszámítva természetesen az alapvető adatokat.

A dunabogdányi anyakönyvben kezdetektől szerepelnek a következő rovatok: a keresztelte neve, a keresztelés időpontja, a szülők és a keresztszülők neve (a férfi vezetéknevével), a temetés időpontja, a halott neve, kora és családi állapota, a házasulók neve, a házasság időpontja és a tanúk neve.

1741-től bejegyzik a házasodás előtti lakóhelyet. (1820-tól 1852-ig ismét szünetel.)

1759-ben megjelenik a szentségeket kiszolgáltató személy neve.

1759-ben megjelenik a házasulandók és tanúik, valamint a kereszteltek szüleinek lakóhelye. (A tanúk és a szülők 1807-től megszűnik.)

1763-tól rendszeres a családi állapot följegyzése a házasodóknál.

1771-ben megjelennek az első szórványos bejegyzések a házasodók életkoráról.

1777-től rendszeresen feltüntetik a házasulandók korát.

1807-től ismerhetjük meg, hogy a halott milyen szentségekben részesült halála előtt.

1807-ben jelenik meg a házasfelek vallását feltüntető rovat.

1817-ben megjelenik a halál oka.

1819-ben megjelenik a társadalmi helyzet (nemes, „nem telen” stb.).

1868-tól nyomtatott anyakönyvbe vezetik az adatokat. A megjegyzések rovatba alkalmilag kiegészítő információk kerülnek.

1868-tól a temetés időpontja mellett megjelenik a halál napja.

1869-től szórványosan, majd fokozatosan rendszeresen feltüntetik a férj, illetve apja foglalkozását.

1916-ban megjelenik a temetettek foglalkozása.

Számos adat közül most csak a fontosabbakat emeltem ki. A fentiek közül is némelyek rövidebb időre eltűnnek, majd újra megjelennek. Az egyes rovatok nyomon követését az is nehezíti, hogy akár egy kötetben belül is többször eltűnhet, illetve újra fölbukkanhat egy rovat. Gyakran azonos rovatra a különböző plébánosok más-más latin kifejezést alkalmaznak.

Összességében elmondható, hogy a dunabogdányi anyakönyv értékes forrás, mivel 1724-óta megszakítás nélkül vezetik, és ez idő alatt számos fontos adat-sort hosszú időn keresztül kísérhetünk benne figyelemmel.

A vizsgálati mintavétel

Dolgozatomban Dunabogdány házassági gyakorlatát vizsgálom – elsősorban – az itteni anyakönyvek alapján 1724 és 1895 között. Az időhatár az anyakönyvezés kezdetétől a Magyar Országos Levéltár mikrofilmgyűjteményében őrzött mikrofilmek utolsó esztendejéig tart. Az figyelembe vett időintervallum összes házasságkötését, mintegy 3342 esketés főbb adatait, kigyűjtöttem. Egyes témáknál külön vizsgáltam az özvegyek és az először házasodók csoportját (szezonális). A vizsgált 171 esztendőt nyolc periódusra osztottam, melyek az elsőt (35 év) és az utolsót (15 év) kivéve 20 esztendőt foglalnak magukban (életkor, szezonális, házasság napja). Az időintervallumok esetszáma mindennél 360 és 496 között van. A házasság napjának vizsgálatakor ezen túlmenően az első, hosszabb periódust további két részre bontottam.

Házassági szezonális

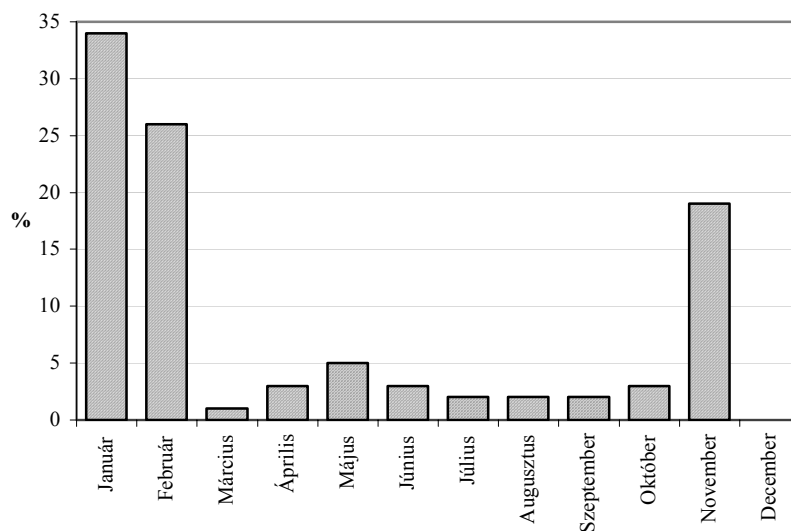
Eltérések az özvegyek és az először házasodók házassági szezonálisában

A házasságok havonkénti megoszlását a nőtlenek és hajadonok, valamint az özvegyek esetében külön vizsgáltam.⁷ Közös csoportként vizsgáltam azokat a házasságokat, amelyekben mindkét, és amelyekben csak az egyik fél volt özvegy.

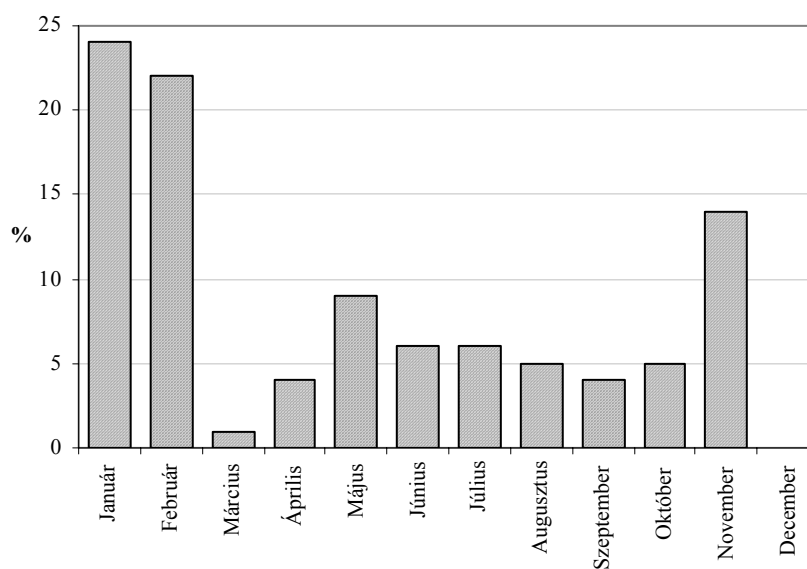
A szakirodalomból ismert tény, hogy az özvegyek a nyári és a tiltott időszakban nagyobb arányban házasodnak, mint az először házasulók (Kós 1980. 480.). Ez a második házassághoz kötődő lakodalom kisebb volumenével vagy annak teljes hiányával függ össze, mivel így a házasság kevesebb munkaerőt von el a dologidőben, és kevesebb anyagi ráfordítást igényel, ami lehetővé teszi

⁷ A házassági szezonális kérdéséről a legújabb összefoglalás: Faragó 2000. A témáról lásd még: Bácskai 1979; Bakó 1955; 1987; Bencsik 1977; Csocsán 1959; Faragó 1992, 1994a, 1994b; Horváth 1989; Kakuk 1983; Kós 1974, 1980; Kovács 1996; Nagy Varga 1987; Paládi-Kovács 2001; Williams 1956; Zólyomi 1990, 1998.

a fontosabb termények (elsősorban a bor) földolgozásától való függetlenedést. A tiltott időszakokban való házasodást ez esetben is elsősorban a lakodalom és mulatozás hiánya teszi lehetővé.

I. Az első házasságok szezonaritása, 1724–1895

II. Az özvegyházasságok szezonaritása, 1724–1895

Dunabogdány esetében ez az általános kép nagyjából, de nem minden elemében áll. Az özvegyek házassága esetén az először házasodókhoz hasonlóan kiemelkedő a farsangi (január–február) és az újbor beérésével kapcsolatos őszi (november) házasodási csúcs. Ezek a csúcsok azonban jóval tompábbak az első házaságokéihoz viszonyítva. A többi hónapra – így a nyári és őszi hónapokra is magasabb arányban esnek házasságok az özvegy felek között. A két házasodási csúcs aránya az özvegyek esetében a farsang javára billen, a november kisebb súlyt kap. Érdekes jelenség, hogy az özvegyeknél megjelenik egy harmadik csúcs is, a májusi. Ez az első házasságok esetében alig, vagy egyáltalán nem emelkedett ki a többi átlag alatti hónap közül, az özvegyeknél viszont a november után következik, jelentőségében nem sokkal lemaradva tőle.

A tiltott időszakokat (nagybőjt, advent) szemlélve azt találjuk, hogy az özvegyek esetében sem nő az ezen időszakokra eső esküvők száma. Azt az elemző többletet, amit az először és az özvegyen házasodók összehasonlításakor az özvegyek javára tapasztalunk, a többi házasodási csúcson kívüli hónapnál is megfigyelhetjük.

A legszembeötlőbb a tiltott időszak általános érvényesülése. A vizsgált periódusban mindössze egyetlen özvegyházasság fordult elő decemberben. Megfigyelhető továbbá, hogy az özvegyek szezonálisánál sokkal nagyobb ingadozás tapasztalható, mint az első házasságok esetében.

A szezonális időbeli változásai

Az időbeli változások esetében az özvegyek és az először házasulók kontrollcsoportként használhatók. Az első változás, ami tapasztalható, hogy az első periódusban – 1724–1759-ig – mindkét csoportnál magas a csúcsokon kívüli házaságkötések aránya. A másik szembeötlő módosulás, hogy a farsangi csúcson belül a január és a február aránya az 1840 és 1859 közti periódusban megfordul. Míg a 18. század elején a január nagyjából 2:1 arányban vezetett, jól nyomon követhető egyenletes változás során a 19. század végére ez az arány pontosan megfordult. A többi hónap esetében sem beszélhetünk állandóságról, ezek az eltérések azonban nem egyenletes változást rajzolnak ki, hanem rendszertelen ingadozást. Csupán a január és február vonatkozásában gyanakodhatunk valami mögöttes ok hatására.

Az özvegyek és nőtlenek/hajadonok házaságkötéseinek évi megoszlását összehasonlítva, valamint a szezonális időbeli módosulását vizsgálva a következő kérdések tehetők fel.

1. Miért kisebb a novemberi csúcs aránya a farsangéhoz viszonyítva az özvegyeknél, mint az először házasodóknál?
2. Miért csak az özvegyeknél jelentkezik a májusi házasodási csúcs?

3. Miért nem jelentősebb az özvegyházasságok aránya a tiltott időszakokban?
4. Miért nagyobb az ingadozás a özvegyeknél a házasságok szezonálisának időbeli változásában?
5. Miért magas mindkét csoportnál a házasságok aránya a házassodási csúcsokon kívül is az 1724–1759-es periódusban?
6. Miért fordul meg a januárra és a februárra eső házasságok részesedése az 1840–1859 közti periódusban?

Az fenti kérdéscsoportra a válaszok a szezonális jelenségének alapvető okaiban keresendők. Az egyik mozgatórugó, ami a jelenséget előidézi, a gazdasági tényező. Ezen belül a szabadidő (a gazdasági munkák szünetelése, illetve alacsonyabb intenzitása) és a termények beérése, illetve földolgozottsága dominál. Az előző tényező főként a farsangi és részben a kisebb jelentőségű májusi házassodási csúcsra hat, míg a második inkább a novemberire, amely az újbor kiforrásával kapcsolatos. A harmadik gazdasági tényező a házasságra a munkaerő növelése szempontjából hat. Ez a májusi házassodási csúcskor fejt ki hatását, mivel a tavaszi munkákra biztosít olyan plusz munkaerőt, akit ráadásul a téli hónapokban nem kellett „ingyen” táplálni (Kós 1980. 475, 478, 480.).

A gazdasági mellett a másik fontos hatóerő a közösség hagyománya, illetve a vallási előírások. A hagyományok leginkább a farsangi házassodási csúcs idején érvényesülnek, amelynek alkalmasságát a lakodalom tartására számos szokás és íratlan előírás is alátámasztja. A vallási előírások főként a tiltott időszakokban (advent, nagyböjt) érvényesülnek, valamint közvetve az ezen időszakok utáni periódusokban, ahol visszahatásként ismét megnövekszik az esküvők száma. A három házassodási csúcs közül kettő közvetlenül a tiltott időszakok után következik.

A fentiekben két fő és három altényezőt különítettem el, amelyek a házasságok megoszlására hatnak. Ezek a tényezők különböző összetételben és intenzitásban érvényesülnek a házassodási csúcsok esetében is.

- I. Gazdaság
 - a, Relatív szabadidő
 - b, Élelmiszerkészlet fölhalmozódása
 - c, Munkaerő
- II. Hagyomány
 - a, Szokásrendszer
 - b, Vallási előírások

A fenti tényezők a házasságkötés két elemére hatnak, egyrészt a szentségi elemre, magára a házasságkötésre, másrészt a legtöbb esetben vele együtt járó lakodalomra, amely komoly szervezést, munkát és anyagi ráfordítást igényel.

Míg a házasság szentségi elemére csak a szokások és főként a vallási előírások hatnak, a lakodalomra mind az öt tényező befolyással bír.

Az özvegyházasságok esetében a lakodalom gyakran elmarad, vagy kisebb jelentőséggel bír, mint az első házasságoknál. Főként ezzel magyarázhatók azok az eltérések, amelyek szezonálisukat megkülönböztetik az első házasságokétól.

A hatóerők fölvázolása után megpróbálok néhány lehetséges választ adni a fentebb fölített kérdésekre.

1. A novemberi házassági csúcs kisebb súlya az özvegyek házassága esetén azzal magyarázható, hogy, mint fentebb láthattuk, a november a bor kiforrása miatt kedvez a lakodalom tartásnak. Az özvegyek lakodalmi kevesebb vendéget vonultatnak föl vagy egyáltalán nem rendeznek lakodalmat, így az újbor az özvegyek lakodalmainak szervezésekor kevésbé fontos szempontként jelenik meg. Ezzel magyarázható a november kisebb súlya az özvegyek házasságának időzítésekor.

Az özvegyek házasságainál a farsangi házassági csúcshoz képest a novemberinél kisebb méretű csökkenése az először házasodókéval összehasonlítva két lehetséges magyarázatot enged meg. Az egyik, hogy a relatív szabadidő fontosabb feltétele a kis létszámú lakodalom tartásnak, mint a nagy mennyiségű újbor. A másik, hogy a szokások ereje a farsangi csúcshoz képest inkább érvényesül, a farsangra jellemző gazdasági tényezőtől, a relatív szabadidőtől függetlenül is, szemben a novemberrel, ahol inkább csak a gazdasági tényező hat. A fenti okok valószínűleg együttesen eredményezik a jelenséget, a kérdés viszont az, hogy milyen arányban járulnak ehhez hozzá.

2. A második kérdés arra irányult, hogy miért csak az özvegyek esetében jelenik meg a tavaszi házassági csúcs. A valószínű válasz a harmadik gazdasági tényezőben keresendő. A munkaerő szükséglet az egyetlen gazdasági tényező, amely nem a lakodalom gazdasági feltételeként hat. Az egyik magyarázat tehát az, hogy mivel az özvegyek esetében kevésbé jelentős a lakodalom és annak gazdasági feltételei, más tényezők, mint például a házassággal létrejövő gazdasági előnyök nagyobb súllyal éreztetik hatásukat. A másik magyarázat, hogy az özvegyek által kötött házasságokban jobban érvényesülnek a már meglévő gazdaság fenntartását és továbbvitelét célzó megfontolások, például az előző házastárs halála következtében kieső munkaerőnek a gazdasági teljesítőképesség folyamatosságát biztosító pótlása. Természetesen ez a két tényező sem zárja ki egymást, együttes hatásuk is elképzelhető.

3. Az özvegyek házasságai gyakrabban esnek az egyház által tilalmas időszakokra. Ezt a lakodalommal együtt járó vigaszsággal szokták magyarázni, ami az özvegyek esetében a lakodalommal együtt gyakran elmarad. Ezzel szemben Dunabogdány esetében azt a meglepő eredményt kapjuk, hogy 942 özvegyházasságból mindössze egy esik decemberre, és a nagybőjtben sem nő meg az esküvők aránya. Itt a magyarázatot tehát nem a lakodalomban, hanem magában az esküvő tényében kell keresni. Úgy látszik a vallási hagyomány

nem kizárólag a mulatságot, hanem a házasság másik elemét, a szentség kiszolgáltatását is tiltja a két kiemelt időszakban. Így a tilalom ugyanolyan erővel hat mindkét elemre. Ez magyarázhatja a nem várt azonosságot mindkét vizsgált csoport esetében.

4. Az özvegyeknél nagyobb ingadozást tapasztalunk a házasságkötések havi megoszlásában, ha a különböző időintervallumok adatait összehasonlítjuk. Ennek magyarázata többek között abban keresendő, hogy az özvegyek házasságának idejét a fent jelzett okok miatt kevésbé határozzák meg a lakodalomtartásra alkalmas feltételek. A nagyobb választási lehetőség, az előtérbe került pillanatnyi szempontok miatt, nagyobb ingadozást is eredményez. Ezen túl a házasodó özvegyek csoportja összetettebb, mint az először házasodóké. Előfordul, hogy mindkét fél özvegy, de lehet, hogy csak a férfi, vagy a nő. Lehet kis és nagy korkülönbség, mindkét fél javára. Mindez több, az először házasodóknál föl nem merülő szempontot és többféle házasodási stratégiát rejt magában.

5. Az 1724 és 1759 között megfigyelt szezonális látványosan eltér a későbbi korszakokétól mindkét csoport esetében. Az első házasodók esetében különösen feltűnő, hogy a házasodási csúcsokon kívüli hónapok közül is több megközelíti az átlagot, ami a későbbi periódusokban sohasem fordul elő. A jelenségnek két lehetséges okát találtam. Mindkettő összefügg azzal, hogy a település 1723-tól újonnan érkezett német telepesek által a sokszorosára duzzadt. A megtelepedő németység fokozatosan erősödött meg gazdaságilag, ahogy a környék adta lehetőségeket egyre jobban kihasználta. A gazdasági megerősödés és a fiatal közösség belső kapcsolatainak kialakulásával létrejöttek a nagyobb és népesebb lakodalmak gazdasági és társadalmi feltételei. Ezek időpontja viszont a fentebb vázolt gazdasági hatóerők miatt egyre inkább a téli és tavaszi házasodási csúcsra koncentrálódott. Ennek a folyamatnak az első stádiumát rajzolják elénk a megtelepedés első évtizedeinek adatai. A másik lehetséges ok ezzel szorosan összefügg. A feltehetőleg különböző helyről különböző hagyományokkal érkező németység közös hagyományainak fokozatos kialakulása minden bizonnyal szintén az egységesülés irányába hatott.

6. Az utolsó felmerülő kérdés azzal a jelenséggel függ össze, amelyben egy egyenletes változás során mindkét csoport esetében a januárra eső házasságkötések száma csökken, a februárra esőké pedig fokozatosan átveszi a vezetést. A jelenség mögött állhat egyszerű véletlen – bár ez az esetek nagy száma miatt zárójelbe tehető – gazdasági okok, vagy a „divat” változása is. Elképzelhető, hogy a gazdaságok megerősödésével és a piacra termelés⁸ fokozódásával előtérbe került az a takarékosági stratégia, amely a házasság időpontját minél jobban a dologidőhöz közelíti, hogy ezáltal kevesebb munkátlan, de éhes szájat kelljen eltartania a gazdaságnak. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a folyamat kiteljesülését jelentő 1880–1895-ös periódusban igen magas a május hónap részesedése is, amelynél, ahogy fentebb is láthattuk, ismert ennek a stratégiának

⁸ A piacosodás jelenségével kapcsolatban lásd Andrásfalvy 1973, 1974; Csoma 1991.

a megléte.⁹ Az özvegyeknél ennek stratégiának az érvényesülése általánosabb lehetett, ami összecseng ennek a periódusnak az adataival is: a február itt még nagyobb arányt képvisel, a január pedig csak harmadikként a május után következik. A májust ebből a szempontból a naptárban közvetlenül megelőzi a február, hiszen általában a március és az április a nagybőjt hónapjai. Azt, hogy korábban miért magasabb a január részesedése, mint a februaré, az magyarázhatja, hogy a nagybőjt gyakran már februárban elkezdődik.

A házasság napjának változása

Bár a házassági szezonalitástól eltérően nem rendelkezünk a 18–19. századra vonatkozó, egész országra kiterjedő adatsorral a házasság kedvelt napjaira vonatkozólag, az igencsak szórványos adatokból mégis kitapintható valamiféle egységes kép. Eszerint a katolikusoknál a házasságkötés legkedveltebb napja a vasárnap volt, míg utána a szerda következett. A reformátusoknál első helyen a kedd állt, majd ezt szintén a szerda követte (Faragó 2000. 430.). Ehhez az általános képhez azonban hozzátartozik, hogy egyrészt helyi szinten ettől meglehetősen eltérő állapotokkal találkozhatunk, másrészt a megállapítás általános értékéből levon az a tény, hogy rendkívül kevés vizsgált eset áll rendelkezésünkre (Faragó 2000. 429.).

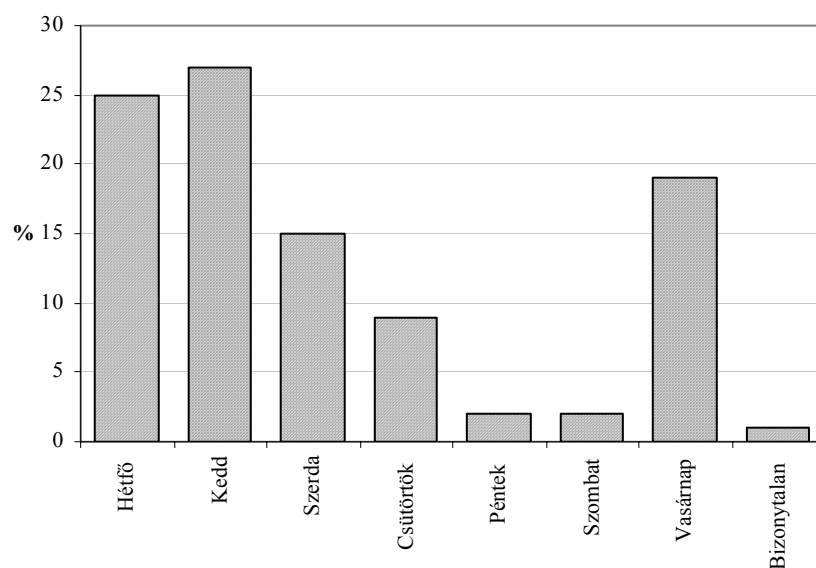
Tovább nehezíti a helyzetet, ha a megfelelő nap kiválasztása mögött rejtőző kimondott vagy kikövetkeztetett indokokat próbáljuk segítségül hívni. A recens néprajzi gyűjtés számos – akár földrajzilag egymáshoz közeli területeken is – egymásnak ellentmondó magyarázattal találkozott (Gráfik, 1989. 177.). Sokszor a különböző írásos forrásokban fellelhető egyházi és állami rendelkezések is, bár néhol hathatósak tűnnek, sok esetben ellentmondanak a tényleges gyakorlatnak.¹⁰ Felmerül a kérdés, mennyire alkalmazhatók ezek az egymással is nehezen összhangba hozható magyarázatok egy újabb település vizsgálatánál. Úgy tűnik, csak részben támaszkodhatunk a legelterjedtebb magyarázatokra, a perdöntőek a helyi lakosság, papság, és a velük közvetlenebb kapcsolatban lévő egyházi és világi hatóságok, akik ezekből a korlátozott számú, de egymásnak is néha ellentmondó szempontból kiválasztják a számukra megfelelőt, és beépítik azt a helyi gyakorlatba. Mivel a helyi társadalom is több szereplőből tevődik össze, és ezek akár eltérő szempontokat érdekeltek érvényre juttatni, a felek érdekérvényesítő-képességétől függően ezek eltérő irányú kompromisszumok létrejöttéhez vezethetnek.

Az ideológiából táplálkozó megfontolások mellett gazdasági, társadalmi és intézményi korlátai is lehetnek az ideális nap kiválasztásnak. Néhány vizsgálatnak sikerült ezen hatóokok egy részét meggyőzően kikövetkeztetni a források-

⁹ Kós 1980. 475, 478, 480.

¹⁰ Demkó 1890. 206; Gráfik 1989. 175; Kakuk 1983. 58, 63; Kovács 1996. 170.

ból.¹¹ Nem elhanyagolható továbbá, hogy a hagyomány ereje bizonyos ideig fönnttarthat bizonyos magatartásformákat, ha azok valós indítékai már meg is szűntek (Bogatirjov, 1985.).

III. A házasságkötések napja Dunabogdányban 1724–1895 között

Dunabogdány 18–19. századi összesített adatai eltérnek az általános képtől. A katolikusokra jellemző általános helyzettel ellentétben a vasárnap a harmadik, a szerda pedig csak a negyedik helyen szerepel.

A következőkben a szakirodalomból azokat a magyarázatokat igyekszem összeválogatni, amelyek a sajátos dunabogdányi helyzetre adhatnak választ. Ahol ez szükségesnek tűnik, ott több lehetséges magyarázatot is fölvezolok. Természetesen megnyugtató eredményre csak akkor lehetne jutni, ha az ezekkel ellentétes magyarázatokat is sikerülne a helyi viszonyokra vonatkozóan cáfolni, ez azonban egy ilyen, rendkívül összetett okokkal magyarázható és kevés magyarázó erejű forrással rendelkező jelenség esetében aligha lehetséges.

A napok alkalmasságával kapcsolatos főbb megfontolások így összegezhetők. A házasság napjára vonatkozó egyházi előírások korlátoz(hat)ják azoknak a napoknak a számát, amikor a lakodalom vagy annak előkészületei megzavarhatnák a vallásos áhítatot. A vásár- és ünnepnapokon az egyház részéről kerülendőnek ítélték a zajos mulatságokat.¹² A megelőző és a rá következő nap

¹¹ Kós 1974, 1980; Zólyomi 1990. 107, 123, 1998. 139.

¹² Demkó 1890. 206; Faragó 2000. 429; Gráfik 1989. 175; Kakuk 1983. 58, 63; Kovács 1996. 170.

pedig azért nem volt támogatott (elsősorban és helyenként a protestáns egyházak részéről), mert megzavarták volna az istentisztelet rendjét, illetve az előkészületek munkálatai a kötelező pihenés napjára estek volna (Faragó 2000. 429.). Ugyanakkor más helyeken (főként a katolikusoknál) kifejezetten kedveltek voltak a vásár- és ünnepnapok. A hús fogyasztásának tilalma a katolikusoknál a szerdai és pénteki böjti napokat tette alkalmatlanná a lakodalomra. Úgy tűnik a pénteki böjtt szigorúbb volt, sőt a protestáns falvakban sem volt jellemző ezen a napon a házasságkötés (Faragó 2000. 429.). A csütörtök a másnapi böjtt miatt válhatott alkalmatlanná (általában több napos lakodalmakról volt szó). Az összes korlátozást figyelembe véve a legalkalmasabbnak tehát elméletben a keddi nap tűnik.¹³

Ezek a korlátozások, bár – ha nem is egyforma súllyal – hatással lehettek az időpont kiválasztására, a gyakorlatban azonban nem mindig érvényesültek. Sőt több nappal kapcsolatban ezekkel ellentétes megfontolások is érvényesülhettek. Ezenkívül a megelőző családi állapot, a vagyoni helyzet (elsősorban a lakodalmak hossza által), gazdasági tevékenység egy településen belül is differenciálhatta a képet.¹⁴ A szempontok és a mögöttük álló csoportok változása pedig időben is jelentős módosulásokat okozott. A függelékben közölt adatokból kiderül, hogy ezekből a korlátozásokból az egyes időszakokban mennyi valósult meg Dunabogdányban. Elöljáróban meg kell említeni, hogy az adatközlők a 20. század első feléből a szombati és vasárnapi házasságkötést említik gyakoriaként, és általában két napos lakodalmakra emlékeznek. Mint látni fogjuk, az előbbi adat nem jellemzi a korábbi századokat, a lakodalom hosszára vonatkozó megállapítást azonban más adat híján érdemes figyelembe venni.

Az 1750–1779 közötti időszak adatai alapján úgy tűnik, hogy a faluban a vasárnapra vonatkozó korlátozás nem hogy nem érvényesült, de ebben az időszakban éppen ez a nap a legkedveltebb alkalom a házasságkötésre. A 18–19. század folyamán, úgy tűnik, inkább a két fő böjti nap szab határt a lakodalmaknak. A szombat mellett a péntek és a szerda részesedik legkevésbé a házasságkötésekből. A szerdai böjtt jelentősége azonban nem minden időszakban döntő tényező. Míg a szerda részesedése 1724 és 1799 között ténylegesen az átlag alatt van, 1800 és 1819 között hirtelen a legkedveltebb nappá lép elő. Ez után 1895-ig jelentősen visszaesve, de a 18. századinál magasabb szinten maradván az átlag körül ingadozik. Míg a 18. századi és a 19. század végi állapot közötti eltérés a böjti fegyelmény enyhülésével magyarázható, az 1800–1819 közötti helyzetre nehéz magyarázatot találni. A csütörtöki házasságok aránya ritkán érte el az átlagot, a csütörtök 1820 és 1839 között azonban 20% körüli értékkel időlegesen a második legpreferáltabb nappá lép elő. Mivel az öt követő péntek

¹³ Kakuk 1983. 58; Kós 1980. 482.

¹⁴ Kós 1974, 1980; Zólyomi 1990. 107, 123, 1998. 139.

ez alatt is alacsony kedveltségnek örvend, a jelenség mögött valószínűleg az egy napos lakodalmak valamilyen ok miatti, ideiglenes elterjedése sejthető.¹⁵

A házasság napjának kedveltsége 1724 és 1895 között tehát a következőképp alakult. Legkedveltebb nap a kedd volt, nem sokkal lemaradva mögötte következett a hétfő, majd a vasárnap. Ez után következett a szerda, majd a csütörtök, végül a péntek és a szombat. A vizsgált, többségében húszéves intervallumok szerint – mint fent az egyes napokat vizsgálva láthattuk – meglehetősen eltérő mintázatok rajzolódnak ki. Általában megfigyelhető, hogy a kedveltebb napok egymás mellett helyezkednek el – nem pedig a házasságmentes napokkal váltakozva. Az is tetten érhető, hogy ezek harangszerű alakzatot alkotva általában rendelkeznek egy csúccsal is, amelyhez képest mind az előtte, mind az utána lévő napok kedveltsége fokozatosan csökken. A vizsgált periódusokat összevetve ezek a csúcok a következőképp vándoroltak.

1. A legkedveltebb házasodási napok 1724–1895 között

Periódus	Legkedveltebb nap	Részesedése (%)
1724–1749	Hétfő	38
1750–1759	Vasárnap	33
1760–1779	Vasárnap	39
1780–1799	Kedd	27
1800–1819	Szerda	26
1820–1839	Kedd	27
1840–1859	Kedd	30
1860–1879	Kedd	47
1880–1895	Hétfő	29

A legkedveltebb nap a vizsgált periódusokban különböző arányban osztozik a hét napjaival a házasságkötésekben. Az 1. táblázat harmadik oszlopa megmutatja, hogy míg a csúcs napjának részesedése mindig meghaladja az egy hétre eső házasságok egynegyedét, azok felét egy esetben sem éri el. Más településeken ennél jelentősebb koncentrációt, aránytalanságot tapasztalunk.¹⁶ Dunabogdányban tehát viszonylag egyenletesnek mondható a napok közti megoszlás. A csúcok részesedése első pillantásra meglehetősen ingadozó, sem egyértelműen növekvő, sem egyértelműen csökkenő tendenciát nem fedezhetünk föl benne. Ha azonban azokat a periódusokat vesszük figyelembe, amelyekben egymás mellett ugyanazt a napot találjuk lekedveltebbként, a következő összefüggést figyelhetjük meg. A vizsgált napra az egymást követő időinter-

¹⁵ Vö. Kós 1980. 483–484.

¹⁶ A ceglédi reformátusoknál például 1725–1780 között a keddi nap részesedése 80% (Nagy-Varga 1987. 108.), Kunszentmártonban 1719–1780 között a vasárnapé 76,25% (Kakuk 1983. 60.), Bélapátfalván 1703–1800 között a vasárnapé 84,5%, 1801–1910 között a hétfőé 70,9% volt (Kovács 1996. 168–169.).

vallumokban egyre nagyobb arányban koncentrálnak a hét házasságkötései, majd ez a folyamat hirtelen megtörik, és egy másik nap veszi át a vezetést. Ez az 1750 és 1779 között élen járó vasárnap esetében a kedd, az 1820-tól 1879-ig töretlenül vezető kedd esetében pedig a hétfő lesz.

A viszonylag hirtelen változásokat nehéz egy jól megragadható pillanathoz kötni. Magyarázatot remélhetünk, ha megvizsgáljuk korszakunkban a parókián szolgálatot teljesítő plébánosok névsorát és szolgálati idejét. Ismert ugyanis a házasságkötés napjának meghatározásában a püspökök, esperesek, plébánosok, káplánok szerepe.¹⁷

2. A korszak plébánosai

A dunabogdányi plébánosok ¹⁸		
neve	szolgálatának ideje	szolgálatának időtartama (év)
Frantz Mihály	–1749	25
Lind József	1749–1755	6
Grasl Bertalan	1755–1761	6
Jankovics József	1761–1773	12
Mayer György	1773–1776	3
Kőszeghy Imre	1776–1806	30
Clementis Fülöp Jakab	1806–1815	9
Pálmafi Ferenc	1815–1829	14
Dobrotkay Mátyás	1829–1839	10
Lattyák János	1839–1864	25
Jaczek József	1864–1866	2
Wölting Ferenc	1866–1867	1
Prikosowitsch Antal	1867–1909	42

A fent jelzett tendenciák megváltozásai nehezen köthetők az egyes plébánosok szolgálati idejéhez. Nyilvánvaló, hogy a hol gyakrabban, hol ritkábban váltakozó parókusok jelentős mértékben befolyásolták az egyes napok „közkedveltségét”, sőt akár döntő tényezői is lehettek a rövidtávú tendenciák változásainak. Ezt elfogadva – eltekintve néhány főbb változástól – reménytelennek tűnik minden apróbb személyes indíték és hatóok felismerése a statisztikai adatok mögött.

Feltétezzük, hogy a hosszabb ideig működő plébánosok befolyása tartósabb a falu szokásaira nézve. Ezzel kapcsolatban egy tendenciát valószínűsíthetünk. A négy leghosszabb ideig működő plébános alatt egyaránt jellemző, hogy a hétfői vagy a keddi nap valamelyike a preferált házassági nap. E mögött két tényező húzódnak meg. Az egyház a böjti napokon kívül, mint láthattuk, a vasárnapot is igyekezett sok esetben tehermentesíteni az esküvővel együtt járó

¹⁷ Bakó 1987. 24; Kakuk 1983. 63; Kovács 1996. 170.

¹⁸ Dunabogdány. 1993. 726.

vigasságtól. Ezt a törekvést nyilvánvalóan a tartósan a faluban élő egyházi személy tudta a legeredményesebben megvalósítani. A falu népe ezzel szemben az ünnepélyesség és a kötelező munkaszünet okán nyilván megfelelőnek találta a vasárnapot. Talán megerősítheti ezt a feltételezést, hogy éppen a vasárnap dominanciájával egy időben váltakoznak legsűrűbben a plébánosok. Természetesen finomítani lehetne a vizsgálódást, ha a káplánok szerepét is figyelembe vennénk a házasságkötések napjának módosulásában, továbbá ha megvizsgál-nánk a területre vonatkozó egyházi és világi rendelkezéseket.

A vasárnap szerepével kapcsolatban egy másik lehetséges magyarázat is kínálkozik. Mint láthattuk, a katolikus falvak esetében az országos kép az, hogy a vasárnap a leginkább preferált házasságkötési időpont. Több katolikus település esetében megfigyelhető azonban, hogy a 18. században élen járó vasárnap helyett a század végétől vagy a 19. század elejétől egy másik nap veszi át a vezetést. Béalápátfalva esetében például a hétfő, Kunszentmártonban a kedd.¹⁹ A béalápátfalvai anyakönyvet vizsgáló Kovács Béla más források segítségével megállapította, hogy az esemény oka egy uralkodói rendelkezés, amely az egri püspökségen, majd a területileg illetékes alesperesen keresztül volt hatással a falu életére. II. József 1786. március 6-án kiadott rendelete a házasságkötés napját vasárnapról hétköznapra utalta (Kovács 1996. 170.). Kakuk Mátyás Kunszentmártonnal kapcsolatban kifejti, hogy egy ilyen változáshoz egy központi rendelkezés és egy ezzel összhangban fellépő plébános vagy káplán szerepére van szükség (Kakuk 1983. 63.). Kakuk nem említi korabeli rendelkezést, de megállapítja, hogy a hirtelen változás 1780-ban következett be (1983. 60–61.). Ez azt sejteti, hogy nem egyszeri és nem feltétlenül egy szintről érkező rendelkezések, törekvések álltak a hasonló események hátterében. Ugyanakkor több jel arra mutat, hogy egymáshoz közeli időben, egyfajta szemléletbeli változás nyomait érzékelhetjük.

A felvilágosodás Habsburg válfaja, a jozefinizmus egyik következménye a jozefinista egyházpolitika volt. Az egyházat érintő felülről hozott reformok, melyek a felvilágosodás és a korszerűség jegyében fogantak, valójában már Mária Terézia alatt megkezdődtek (Kosáry 1996. 369–372.). A királynő egyházkormányzói szerepének hangsúlyozására felvette a már régen elenyészett apostoli király címet (Kosáry 1996. 370.). Az egyház belső életét érintő intézkedési voltak például a zárandoklatok korlátozása, számos egyházi ünnepnap eltörlése, a „barokk kinövések” visszaszorítása.²⁰ Az új és régi ideológiát sajátosan ötvöző jozefinista egyházpolitika névadója, II. József alatt jutott tetőpontjára. Intézkedései – ha az egyház érdekeit sértették is – annak hatékonyabb működését (is) célozták. A fölsozlatott szerzetesrendek vagyonaiból például a

¹⁹ Kovács 1996. 170. és Kakuk 1983. 63.

²⁰ Kosáry 1996. 371. A hazai egyházi felvilágosodás folyamatáról lásd még: Klaniczay 1985; Tüskés-Knapp 2001. 302–332. A hazai szemléletváltás átmeneti időszakának ambivalenciáját jól tükröző korabeli forrás: Nagy Ferenc: *Az egy, igaz és boldogító hitnek elei.* (Nagy 1763.)

hívek hatékonyabb lelkipásztori szolgálatát biztosító nagyszámú új plébánia létrehozását is biztosította (Kosáry 1996. 377.). Egyházat érintő intézkedéseivel azonban annak legapróbb részleteibe is igyekezett beleszólni. Az aprólékos – és gyakran protestáns ízű – intézkedések érintették a házasságkötés napjának kérdésén kívül a liturgia számos elemét, az oltárokon elhelyezhető gyertyák számától a céhek díszes ünnepi felvonulásának tiltásáig (Kosáry 1996. 378.).

A jozefin egyházpolitika rendeletei az 1760-as évektől Nyugat-Európából kiinduló katolikus felvilágosult reformmozgalom szelleméből táplálkoztak, amelyek részben a janzenizmus hatására igyekeztek kigyomláni a vallásos életből a babonás és profán elemeket (Kosáry 1996. 287.). Míg a középkori vagy akár a barokk mentalitás igyekezett átszőni a mindennapokat vallásos cselekményekkel, addig a reformáramlat a szent és profán szétválásztására törekedett.²¹

Ez a szemléletbeli, mentalitásbeli változás egy nagyobb európai méretű tendencia hazai érvényesülésének tekinthető. Lényegében a Nyugat-Európában a 16. században kezdődő, a protestantizmus megjelenésével is összefüggő folyamatról, a népi és magaskultúra szétválása során végbement ideológiai átalakulásról van szó, amelynek hatása csak megkésve és a felvilágosodás által is támogatva érkezett el a kontinens középső és keleti felébe.²² (Illetve egyes elemei hazánkban a protestáns felekezeteknél és egyes városokban már korábban érvényesültek.)

Peter Burke tekintette át azt a több évszázados küzdelmet, minek folytán az elit kultúra – miután kivált belőle – megreformálta a népi kultúrát. Ennek során fokozatosan fölszámolta a középkorra jellemző farsangi világszemléletet. *„Közzelebb vagyunk az igazsághoz, ha a kora újkori Európa vallási ünnepeit inkább kisebbsajtja farsangoknak, mint modern értelemben vett komoly, méltóságteljes rítusoknak képzeljük el.”*²³ *„A szigor híveinek az volt a célja, hogy lerombolják a szenthez fűződő hagyományosan meghitt viszonyt, mert meg voltak győződve arról, hogy a meghittség a tiszteletlenség forrása.”*²⁴ Míg a protestáns újítók körében egyes esetekben maguk a kitüntetett ünnepek lettek a támadás céltáblái, addig a katolikus reformerek az ünnepi időszakok fontosságának hangsúlyozását a világi cselekedetekkel való profanizálásuk visszaszorításával igyekeztek elérni (Burke 1991. 254.). Míg a 17. század közepéig a népi kultúra visszaszorítására irányuló törekvés a reformáció és ellenreformáció küzdelméből fakadt, a 17. század közepétől világi törekvésektől is támogatva újabb lendületet vett. A népi kultúra reformjának újabb szakaszában katolikus részről a janzenizmus, protestáns részről a pietizmus játszotta a főszerepet.²⁵ II. József

²¹ Burke 1991. 250, 254, 256.

²² Burke 1991. A folyamat társadalomtörténeti okairól lásd Quispel 1995. 149–152.

²³ Burke, 1991. 237. Lásd még: Bahtyin 1982; Gurevics 1987. 269–358.

²⁴ Burke, 1991. 250.

²⁵ Burke, 1991. 262, 280–281.

intézkedései által Magyarországot áttételesen ez a második hullám érte el az 1780-as években, illetve még korábban, Mária Terézia alatt.

A két szemléletmód ütközése a házasság megfelelő napjának meghatározásában is tetten érhető. Amíg a középkorias szemlélet szerint a vallásos és profán cselekmény, a vasárnap szentsége és a lakodalom vonzották egymást, és összekapcsolásuk kívánatosnak tűnt, addig az új szemlélet szerint az egyházi ünnepek megtisztítandók a lakodalom lármájától és szennyétől. Amint a református települések adatai mutatják, ez a szemléletbeli váltás a protestánsoknál már korszakunkat megelőzően és hatásosabban végbement. Megemlítendő, hogy míg felvidéki városaink esetében a 16. századból ismert rendelkezések alapján még a vasárnap volt a házasság előírt napja (Besztercebánya: 1550; Selmecbánya: 1580 vagy Lőcse), a 17. században már a hétfő a rendeletileg kitűzött nap (Demkó 1890. 205.). Ezekben az esetekben valószínűleg a népi kultúra reformja korábbi szakaszának hatásával állunk szemben. A katolikus falvak esetében a második szakaszt képviselő jozefinista rendelet hatása sem minden esetben érvényesült, vagy csak valamivel később, illetve közvetett úton érte el őket (Kovács 1996. 170.).

Bár Dunabogdány esetében nem találtam az országos rendelkezést alkalmazó egyházmegyei vagy -kerületi határozatot, a vasárnapi esketések háttérbe szorulása egybeesik a bélapátfalvai és kunszentmártoni változásokkal. Valószínűsíthető tehát a józsefi rendelet és/vagy egy ehhez közeli időben hozott egyházi rendelkezés hatása. Magyarázatra vár ugyanakkor, hogy az 1724–1749 közötti periódusban miért a hétfői nap az uralkodó, a vasárnapot a második helyre szorítva. Ezzel kapcsolatban két hatás is feltételezhető. Az egyik a helyi kontinuum, református vallású magyar lakosság hatása, a másik pedig, hogy a betelepülő németesség esetleg magával hozhatta ezt a gyakorlatot dél-németországi lakóhelyéről, ahol a fentebb jelzett folyamatok valószínűleg a magyarországinál hamarabb éreztették hatásukat.²⁶ E gondolatmenetet folytatva elképzelhető, hogy a vasárnapi házasságkötést már fokozatosan Magyarországon vették át, majd a felvilágosodás jegyében fogant intézkedés új, keleti hazájukban is „utolérte” őket, és így áttértek – immár másodízben – a hétköznapi házasságkötés gyakorlatára. Mivel a német telepesek több helyről érkeztek, és nem ismertek pontosan ezek a települések sem, a fenti gondolatmenet egyelőre nem ellenőrizhető.

A vasárnap újbóli nagyobb szerephez jutása az 1880–1895 közötti periódusban talán azzal a jelenséggel magyarázható, hogy az éppen ekkor bekövetkező filoxérajárvány növelte azon szegények számát, akik igyekeztek az általuk finanszírozható, egy napos lakodalmakat tartani, azt is a munkaszüneti napra

²⁶ Nyugati szomszédunknál, a zömében katolikus Ausztriában például a recens gyűjtések szerint a legnépszerűbb házassági nap a kedd után a hétfő volt (Horváth 1989. 191.), ezzel szemben a hazai katolikus lakosság az archaikusabbnak tekinthető vasárnapi időpontot választotta leggyakrabban. (Farágó 2000. 430.)

koncentrálni. Hasonló – az elszegényedéssel összefüggő – jelenséggel más településen is találkozhatunk.²⁷

A házasodók életkora és korkülönbsége

A házasodók életkora 1771-től szórványosan, 1777-től pedig rendszeresen nyomon követhető a dunabogdányi anyakönyvben. A kiválasztott periódusokban az elsőházásokra vonatkozóan a következő adatokat kaptam:

3. A elsőházások életkora és korkülönbsége 1760–1895 között²⁸

Vizsgált időszakok	Életkor		Átlagos korkülönbség
	férfiak	nők	
1760–1779	24,43	21,03	3,40
1780–1799	26,32	22,39	3,93
1800–1819	23,81	20,81	3,00
1820–1839	22,46	20,31	2,15
1840–1859	23,70	20,96	2,74
1860–1879	24,47	21,67	2,80
1880–1895	24,63	21,42	3,21

Az országos képpel összevetve azt találjuk, hogy Dunabogdány adatai részben beleillenek a Faragó Tamás által megállapított második házassági modell adataiba. A nők 21–22 éves házasodási életkorát Faragó a Szepesség és a nyugati határszél területein állapítja meg, és elsősorban a közvetlen vagy közvetett német hatásnak tulajdonítja (Faragó 2000. 430.). Ettől a modelltől némi eltérést jelez, hogy nem két év a házasfelek közti átlagos korkülönbség, hanem legtöbb esetben a három év körül mozog, sőt az 1780–1799 között négy év körül van. Ez megközelíti a közeli és országosan is kiemelkedő értéket mutató Pestre jellemző öt éves korkülönbséget (Faragó 2000. 431.). A korkülönbségre vonatkozóan ezzel ellentétes adatokat is találunk. Faragó az 1747-es lélekösszeírás alapján – tehát az anyakönyv életkorbejegyzéseit megelőző időpontra vonatkozóan – jellemezte a település házasságait. Megállapította, hogy a házasodási kor a szintén német Nagykovácsihoz hasonlóan magas volt, a házasfelek közti korkülönbség tendenciája pedig egalitárius (Faragó 1985a. 166.).

A rendelkezésünkre álló falusi szórványadatokkal összevetve Dunabogdány adatai szintén magasnak tetszenek. Az Andorka Rudolf által összevetett tíz település közül a római katolikus vallású, Vas megyei magyar település, Velem és a Szentendrei-szigeten, Dunabogdány közelében fekvő református, magyar

²⁷ Kós 1974, 1980; Zólyomi 1990. 107, 123.

²⁸ A táblázat adatainak kiszámítása az anyakönyvben szereplő betöltött évek számának átlaga. A hónapokban számított életkor tehát a táblázatban szereplőnél fél évvel magasabb.

lakosságú Pócsmegyer adatai állnak a legközelebb a dunabogdányi adatokhoz. Az előbbi némileg alacsonyabb, az utóbbi valamivel magasabb értéket mutat a dunabogdányi adatokhoz képest. Mindkét esetben 21 év körül mozog a nők házassági életkora (Andorka 2001. 115.). Meg kell jegyezni, hogy a két település esetében az újraházasodó nők életkorát is tartalmazzák az adatok, míg Dunabogdány esetében a fenti értékek az átlagosan alacsonyabb életkorú első házasságokra vonatkoznak. Kérdés, hogy Pócsmegyer esetében a környék német nemzetiségű településeinek, így többek között Dunabogdánynak a hatását feltételezhetjük-e. Mivel például Dunabogdánnyal házassági kapcsolatok is fennálltak, sőt a 18. század jelentős részében Pócsmegyer katolikus lakossága filiaként a dunabogdányi plébániához tartozott, ez nem elképzelhetetlen.

Az ország több területén egyértelműen kimutatható a nyugat-európai modellhez közelítő, magasabb házassági kor, és ezekben az esetekben a német etnikum közvetítő hatása vagy közvetlen jelenléte (Faragó 2000. 430.). A dunabogdányi házasságok viszonylag magas kora összecseng néhány német nemzetiségű Pilis környéki településen tapasztaltakkal. A Faragó Tamás által vizsgált Dunabogdány, Nagykovácsi és Szántó német nemzetiségű lakosságának házassági szokásai – elsősorban magasabb házassági életkorukkal – eltérnek a környék más nemzetiségű falvaitól, az általa vizsgált Perbál és Tököl adataitól (Faragó 1985a. 44–45.). Ezek az adatok is megerősítik, hogy Dunabogdány esetében is a német lakosság korábbi lakóhelyéről származó hagyományról, házassági stratégiáról beszélhetünk.²⁹

Az időbeli folyamatot tekintve nem találunk jelentős módosulást a házassági életkorban. Az előző évtizedekhez képest némi növekedést tapasztalunk, elsősorban a férfiak életkorában. 1860–1895 közt tartósan 24 év fölé emelkedik a házasságra lépő férfiak átlagéletkora. Ennek legvalószínűbb magyarázata az az 1868-ban bevezetett törvény, mely szerint a férfiaknak 20 éves korukban meg kell kezdeni a katonai szolgálatot.³⁰ Ez azt is jelentette, hogy 24 éves koruk előtt nem szerelhettek le. Mivel a házasság a katonai szolgálat letöltését bizonyító igazolás nélkül nem volt megköthető, a házassági kor a kivételes esetektől eltekintve 24 év fölé emelkedett.³¹ A 18. század végén tapasztalható, 1760–1799 közötti magasabb életkorra nehezebb magyarázatot adni.

A nők átlagéletkorának hullámozása nagyjából követi a férfiakét, ha nem is mindig azonos különbséggel. A korkülönbség, úgy tűnik, ott a legkisebb, ahol mind a nők, mind a férfiak átlagéletkora alacsony, és ott magasabb, ahol mind-

²⁹ A nyugat-európai házassági mintáról lásd még Noordam, 1995. 46–48.

³⁰ Horváth Sándor Narda életkor adataival kapcsolatban megállapította, hogy házassági életkora 1850 után kezdett növekedni. Ezzel párhuzamosan szembeötlő endogám tendenciát is megfigyelt. A két jelenség magyarázataként a jobbágyfelszabadítás nyomán megjelenő földmagántulajdont és az ennek folyományaként fenyegető földaprózódás elleni stratégiát említette. (Horváth 1989. 192.) A német falvakra jellemző törzsöröklési gyakorlat és az ezzel együtt járó családi stratégiák (pl. a testvérek egy része iparos szakmát tanul) jobban föl lehetnek készülve a jobbágyfelszabadítás utáni helyzetre.

³¹ Vö. Örsi 1978a. 104.

két fél átlagéletkora magas. A nők életkorának hullámválása csak nehézkesen követi a férfiakét. Ismerünk adatokat néprajzi kutatásokból a házassági korra, illetve az ideális korkülönbségre vonatkozó helyi konvenciókról (Varga 1978. 60.). A fenti jelenség okát is a házassági korra vonatkozó konvenciók szerkezetében kereshetjük. Az ideális házasság párra vonatkozó értékítéletnek három eleme van. Az egyik a felek alsó, a másik a felső házassági korára – más-más mindkét nem esetében –, a harmadik az ideális korkülönbségre vonatkozik. Úgy tűnik, az erősebb konvenció a házasság lány alsó és felső házassági korhatárára vonatkozik, a gyengébb a felek közti korkülönbségre. Így, ha a férfi fiatal, kicsi lesz a korkülönbség, ha pedig idős, akkor nagy. A jelenség hátterében valószínűleg a biológiai és a szellemi adottságok megítélésének eltérő súlya rejlik a biológiai tényezők javára. Az adatok és a gondolatmenet alapján az ideális korkülönbség három évre tehető. Kérdés, hogy az ideális korra és korkülönbségre vonatkozó konvenciók a több mint száz éves időintervallumban valóban ennyire állandóak-e.

Hogy mennyire képez átmenetet Dunabogdány házassági stratégiája a keleti és a nyugati modell között, azt a házassági életkor mellett még egy fontos mutatóval is szükséges ellenőrizni. A nyugati házassági modell jellemzője a magas házassági kor mellett az életük folyamán meg nem házasságkötő magas aránya. Faragó az 1747-es lélekösszeírás alapján megállapította, hogy a valaha házasságkötő aránya Dunabogdányban a 25–29 évesek között a férfiaknál 92%, a nőknél 100%. A 30 éven felüliek esetében ez az arány a férfiaknál is 100%-ra emelkedik (Faragó 1985a. 147.). Bár ez az adat a jobbágyparasztsokra és rokonokra vonatkozik, a háztartásban élő szolgákra viszont nem, jól mutatja, hogy Dunabogdány ebben e tekintetben egyértelműen a keleti modell teljes körű házassági stratégiáját követte. Faragó számításait az anyakönyvek segítségével ellenőriztem. Az 1730–1749. között elhunyt 50 év fölötti 52 férfi és 45 nő közül, az 1749-ben meghalt Frantz Mihály plébánoson kívül, senki sem volt nőtlen vagy hajadon. Egy évszázaddal későbbi minta alapján (1830–1835 között) az 50 év fölötti 63 férfi és 66 meghalt nő közül két nőtlen férfit találtam. Egyikük egy 1831-ben meghalt 54 éves, másikuk egy 1833-ban meghalt 66 éves férfi. Ezek alapján úgy tűnik, hogy míg a nők továbbra is mind házasságot kötöttek, a férfiak körében megjelent néhány százaléknyi életét nőtlenül letöltő személy is.

Özvegyek és először házasodók aránya a házasságra lépők között

Az özvegyek és az először házasodók aránya a vizsgált 20 éves intervallumokban nagyjából 1:2 arányt mutat. Az özvegyek 24–33%, az első házasodók pedig minden esetben 67–76% közé esnek.³² Hasonló egyenletességet mutat az özvegyeken belül a hajadon nő özvegy férfival, az özvegy nő nőtlen férfival és a két özvegy között kötött házasságok aránya. Az arány átlagosan 4:3:3. Az arányok az özvegy férfiak nagyobb házasodási kedvét tükrözik. Bár a korabeli nők átlagéletkora – szemben a mai helyzettel – alacsonyabb volt a férfiakénál, a házasságokban túlnyomórészt a férfi volt az idősebb. Az özvegy nők alacsonyabb házasodási arányának oka lehetett, hogy a jogszokások szerint az özvegyasszonyt csak újránházasodásáig illette meg a házra és bizonyos jövedelmekre vonatkozó haszonvételi joga, az özvegyi jog (Tárkány-Szücs 1981. 750–751.). Ugyanakkor feltételezhető, hogy míg a korszakban a nőknél a házasság teljes körűsége volt a jellemző, a férfiak egy része, főként bizonyos speciális foglalkozást űzők (pl. szolgák) között, soha nem nősült meg.

Az özvegyházasságok összetételük szerinti három altípusának egymáshoz viszonyított aránya a vizsgált periódusokban erősen ingadozó. Az özvegy férfiak és hajadon nők közti házasságkötések aránya 44%-kal 1880–1895 között a legmagasabb, 32%-kal pedig 1820–1839 közt a legalacsonyabb. Az özvegy nő és nőtlen férfi által kötött házasságok aránya 35%-kal 1800–1819 között a legmagasabb, 16%-kal 1880–1895 között a legalacsonyabb. Azon házasságok aránya, ahol mindkét fél özvegy, 40%-kal 1880–1890 között a legmagasabb, 21%-kal pedig 1780–1799 közt a legalacsonyabb. Az időszakos arányeltolódásokra – bár nyilván nem véletlenszerűek – nehéz magyarázatot találni.

Házassodási kör

A települések házassági kapcsolatai nem csupán önmagukban érdekes társadalomtörténeti jelenségek. A gazdasági, kulturális kapcsolatok irányát, intenzitását, a technikai és műveltségi javak terjedésének útjait, innovációs tendenciáit magyarázhatják. A házassági kapcsolatrendszerek felderítésével meghatározhatók egy táji, kulturális csoport határai.³³ Egy csoport házassági kapcsolatai lehetnek kifelé zártak és kifelé nyitottak. Előbbi esetben endogám, utóbbi esetben exogám csoportról beszélünk. Az endogámia/exogámia fogalma a csoport né-

³² Tanulságos összevetni a dunabogdányi helyzetet a horvát nemzetiségű Narda adataival. Dunabogdány adatai viszonylag egyenletesek, némi hullámzást mutatva, majd a 19. század közepétől tapasztalunk enyhe, de egyenletes csökkenést. Nardán a 19. század elejétől folyamatos és meredekebb az özvegyek részarányának csökkenése: 1770–1880: 34,8%, 1801–1850: 24%, 1851–1900: 13%, 1901–1950: 4,3% (Horváth 1989. 192.).

³³ Barna 1979; Kodolányi 1958; Zentai 1967, 1972.

hány alapvető jellemzője mentén további típusokra osztható. Beszélhetünk lokális, vallási, nemzetiségi és rétegendogámiáról.

A lokális endogámia mértéke elsősorban a település lélekszámától és más településektől való távolságától (illetve a megközelíthetőség egyéb tényezőitől) függ. A nagyobb lakosságszámú települések zártabbak, míg a kisebb települések törekszenek a külső házasodás gyakorlatára (Faragó 2000. 419.). Egyes természetes és mesterséges földrajzi tényezők elősegítik, mások inkább gátolják az exogám kapcsolatok kialakulását. A szakirodalomban a kérdés nem megnyugtatóan tisztázott, de elszórt adatok azt sejtetik, hogy a mocsarak, erdők és hegyek inkább gátolják, a folyók viszont nem akadályozzák, sőt folyásuk mentén a vízi út még elő is segíti a házassági kapcsolatok terjedését.³⁴ Ösztönzőleg hat továbbá a házasságkötésekre az olyan spontán vagy intézményes találkozási pontok megléte, mint a települések közös vásáros helyei, közös közigazgatási egységhez, birtokközponthoz,³⁵ közös anyaegyházhoz való tartozás. Ez utóbbi a parókiális endogámia jelensége, az egy plébániához tartozó filiák közt kialakult szorosabb házasodási kapcsolatrendszer (Zentai 1972. 199.). A gazdasági és intézményes keretek hatására létrejöhetnek főként egymással rendszeres és kölcsönös házassági kapcsolatot kialakító településcsoportok, melyek között az exogám kapcsolatrendszer a településcsoport szempontjából endogámiának is értelmezhető (Paládi-Kovács 1965.). Az endogámia nagyobb területi egységeknél a táj, vagy a régió szintjén is érvényesülhet.³⁶

A vallási és nemzetiségi endogámia 18–19. század folyamán a lokális endogámiánál jóval szigorúbban érvényesült. Ellentmondóak a rendelkezésünkre álló adatok, hogy az endogámia két típusa közül melyik volt kötelezőbb erejű.³⁷ A nemzetiséggel szemben a vallási endogámia mögött az egyházak tekintélye és reguláló ereje is tetten érhető. A vallási exogámia esetei az anyakönyvekből általában biztonsággal fellelhetők. Az eltérő nemzetiségűek házasodását viszont csupán a nevek alapján következtethetjük ki. Továbbá egyéb források ismeretében is nehéz egyértelműen eldönteni, hogy az asszimiláció különböző fokát képviselő emberek melyik nemzetiséghez sorolhatók (Husz 2000.).

A rétegendogámia a társadalmi és foglalkozási csoportok közti házasodás gyakorlata. Egyes, kisebbséget alkotó társadalmi/foglalkozási csoportok lokális szempontból exogám magatartása rétegendogámiát takar. Jellegzetesen ilyen csoportok mezőgazdasági településeken a pásztorok, iparosok, értelmiségiek, nemesek.³⁸

A legtöbb településen az endogámia valamennyi típusára igaz, hogy a zártság mértéke az idővel változó. A lokális endogámia alakulásáról már a kutatás-

³⁴ Kovács 1981. 168; Nemeskéri–Hubert 1966. 352; Varga 1996. 53.

³⁵ A közös közigazgatási egységgel, birtokközponttal kapcsolatos endogámiához vö. Horváth 1989. 196.

³⁶ Barna 1979; Kodolányi 1958; Zentai 1967, 1972.

³⁷ Faragó 2000. 422; Kardos 1969. 60–61; Örsi 1983.

³⁸ Kocsis Gy.–Nagy Varga 1988, 1993; Nagy Varga 1987; Örsi 1978b; Paládi-Kovács 1965.

történeti részben ejtettünk szót.³⁹ Általában elmondható, hogy a vallási, nemzetiségi endogámia a 19. század vége felé haladva enyhült. A rétegendogámia ereje az egymástól mereven elkülönülő hagyományos társadalmi foglalkozási és társadalmi csoportok megszűnésével szintén veszített intenzitásából.

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy a különböző típusú endogámiák milyen mértékben érvényesültek Dunabogdányban, és amennyiben ez lehetséges, a jelenségek időbeli változását is figyelemmel kísérem. Dunabogdány anyakönyvében a 18. század folyamán 1741-től jelennek meg a házasság előtti lakóhelyre vonatkozó bejegyzések. 1819 és 1853 között szünetelt az exogámiaira vonatkozó adatok följegyzése. 1853-tól vizsgált korszakunk végéig ismét följegyezték a más településről való származás helyét. E forrásadottságok figyelembevételével a két dokumentált időszakot igyekeztem egymással összehasonlítani. Az első korszak nagyjából a 18. század második felét, illetve a 19. század első ötödét tartalmazza, míg a második szakasz nagyjából a 19. század második felét öleli fel. Meg kell említeni, hogy az anyakönyvezés általánosságban a nő plébániáján szokott megtörténni. Természetesen előfordulnak kivételek is. Dunabogdány esetében 205 idegen férfi és 39 idegen nő adatait találjuk meg.⁴⁰

Lokális endogámia

Dunabogdány házassági kapcsolatai mindenekelőtt lokalitás szempontjából vizsgálandók. A falu 1895 előtt a helyi anyakönyvből azonosítható adatok alapján 43 településsel állt házassági kapcsolatban. A partnertelepülések közül számos véletlenszerű és több rendszeres illetve intenzív kapcsolatot találunk.

³⁹ Lásd Örsi 1983.

⁴⁰ Az endogámia-exogámia kérdésével kapcsolatban lásd még: Holmes 1978; Kállay 1944; Kogutowicz 1936; Mándoki 1972; Mizser 1976. Nemeskéri-Tarnóczy 1953; Örsi 1984; Szeremlei 1909; Szilágyi 1973; Török 1964.

4. Exogám házasságok 1741–1819 között

Település	Házasságok száma
Kisoroszi	20
Visegrád	17
Dömös	10
Monostor	10
(Nagy)maros	10
Verőce	8
Tótfalu	7
Szentendre	5
Zebegény	5
Megyer	4
Pest-Buda	4
Békásmegyer	2
Pomáz	2
Szob	2
Vác	2
Alsóberény	1
Berkenye	1
Csobánka	1
Dunakeszi	1
Farkasd	1
Kismaros	1
Kosd	1
(Pilis-)Marót	1
Nógrád	1
Szentlászló	1
Szokolya	1
Üröm	1
Olvashatatlan	6
Összesen	126 db átlag 1,59/év

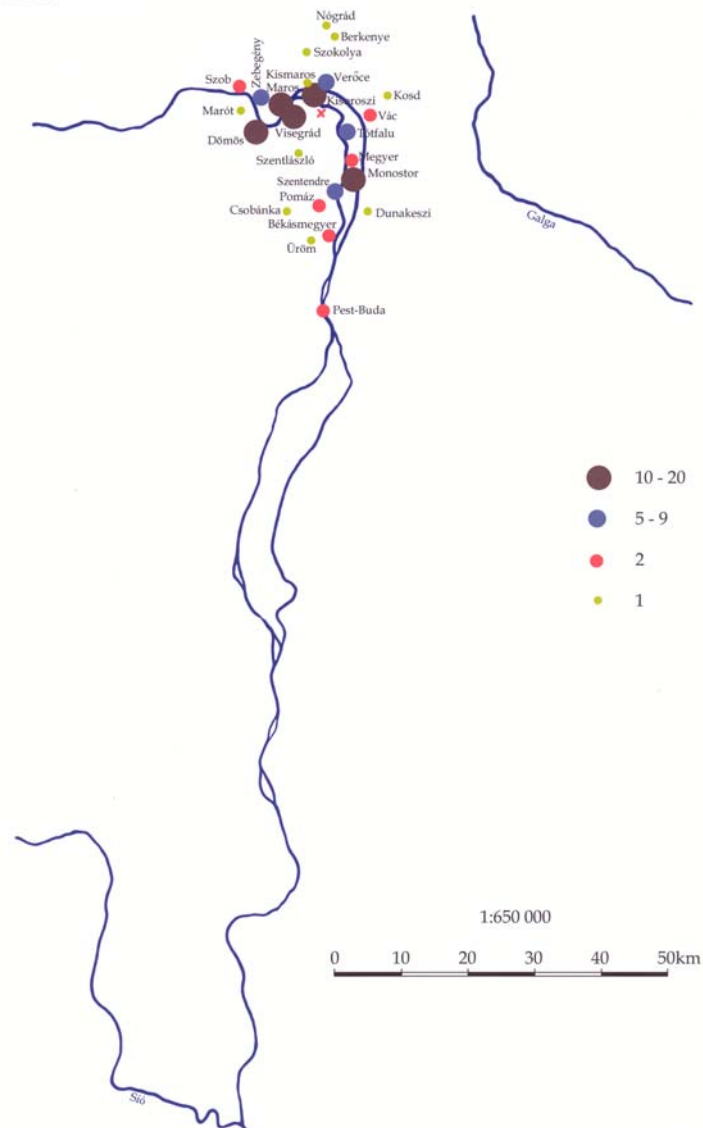
5. Exogám házasságok 1853–1895 között

Település	Házasságok száma
Visegrád	14
Kisoroszi	10
Szentendre	7
Tótfalu	6
Kalász	5
Kosd	4
Monostor	4
Pest-Buda (Bp.)	4
(Pilis-)Marót	3
Dömös	2
Kismaros	2
Pomáz	2
Verőce	2
Arad	1
Békásmegyér	1
Dobrenyka	1
Drégely	1
Dunavecse	1
Ercsi	1
Esztergom	1
Keteskény ?	1
Lehotka	1
Lisa Boh ?	1
Mözs	1
Nagy(Maros)	1
Pilisszentkereszt	1
Püspökatvan	1
Romhány	1
Tahi	1
Vörösvár	1
Összesen	82 db átlag 1,90/év

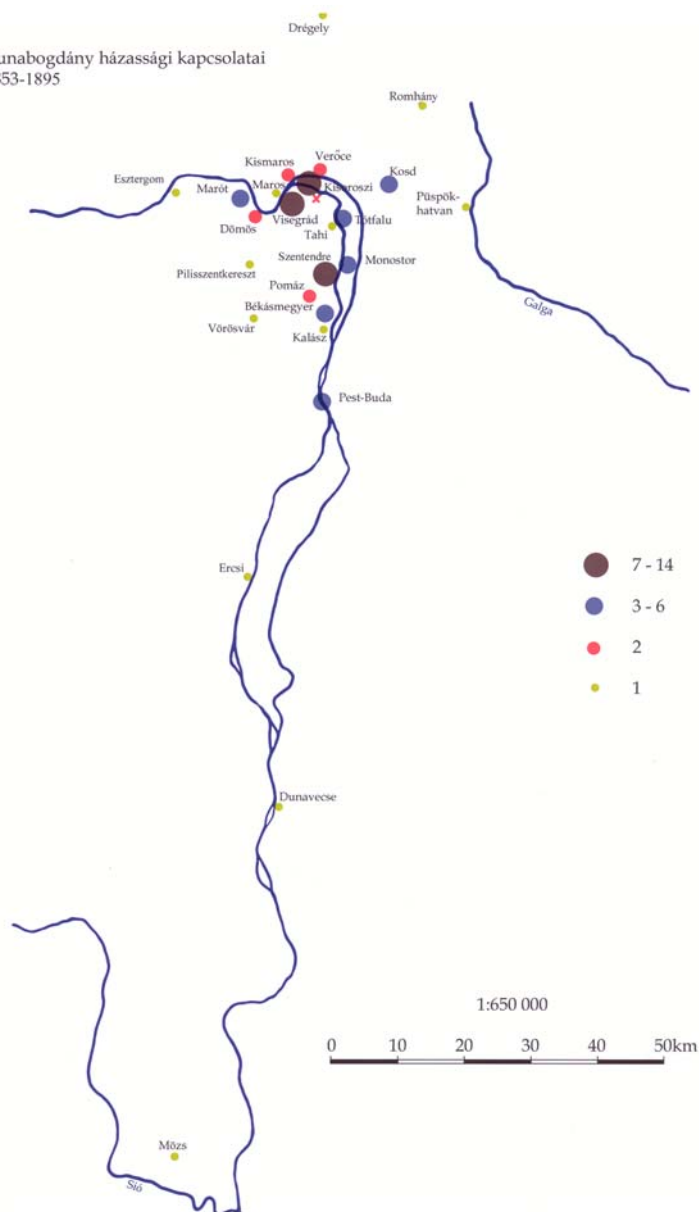
Az 1741–1819 közti időszakban Dunabogdány intenzív házassági kapcsolatait elsősorban a legközelebbi településekkel alakította ki. Kisoroszi és Visegrád messze kiemelkedik a házassági kapcsolatok számával. A szintén Duna menti Dömös, Monostor, Maros 10 házasságkötéssel, szintén intenzív kapcsolatokat ápolt a faluval. Az öt és kilenc közötti kapcsolatot fenntartó települések ugyancsak a Duna partján helyezkednek el. Verőce, Tótfalu, Szentendre és Zebegény sorolható ide. Ezek a települések általában valamivel távolabb találhatók Dunabogdánytól, mint a fentebb említettek. Kettő és négy közötti kapcsolat jött létre Megyerrel, Pest-Budával, Békásmegyérrel, Pomázzal, Szobbal és Váccal. Ezek továbbra is Duna menti települések, még nagyobb távolságra Dunabogdánytól. Végül további 12 településsel egyszeri, véletlenszerűnek tekinthető kapcsolatban állt a falu. Ezek – Kismaros és Marót kivételével – nem Duna-parti, hanem attól valamivel távolabb elhelyezkedő települések. Csobánka, Szentlászló és Üröm a Pilisben, illetve a Visegrádi-hegységben ta-

lálhatók, Berkenye, Nógrád és Szokolya Börzsöny-környéki települések. Kosd és Dunakeszi a Duna bal partján, Vác közelében található. Egy-egy házassági kapcsolat jött létre a jóval távolabbi Alsóberény és Farkasd esetében is.

I. Dunabogdány házassági kapcsolatai
1741-1819

II. Dunabogdány házassági kapcsolatai
1853-1895

1853–1895 között több lényeges módosulást tapasztalunk a házassági kapcsolatok rendszerében. Ezek általános okai a partnertelepülések lélekszámának változása, a közlekedési viszonyok javulása és új gazdasági kapcsolatok kialakulása. A legintenzívebb kapcsolatok 7–14 házassággal Visegrád, Kisoroszi és Szentendre. Míg az előbbi kettő megőrizte kiemelkedő helyét, Szentendre jelentősége az előző korszakhoz képest növekedett. Ebben valószínűleg demográfiai, közigazgatási, gazdasági és kulturális tényezők is szerepet játszhattak. Szintén hasonló okok miatt fordulhatott meg Kisoroszi és Visegrád sorrendje is. A második csoportba három és hat közötti házasságszámmal a következő települések sorolhatók: Tótfalu, Kalász, Kosd, Monostor, Pest-Buda és Marót. Szintén Duna-menti vagy -közeli településekről van szó. Az előző korszakhoz képest Kosd és Marót jelentősége tehát nőtt, Kalász új és jelentős partnerként most jelenik csak meg Dunabogdány házassági kapcsolatrendszerében. Kosd jelentőségének növekedése valószínűleg a recens adatközlők beszámolóí alapján is jelentősnek tűnő rendszeres kosdi állatvásárlásoknak tulajdonítható. Kalász házassági kapcsolatai mögött valószínűleg a lenfonógyár dunabogdányi nőket is foglalkoztató munkahelyei állhattak. A következő csoportba a két házassági kapcsolatot adó települések sorolhatók. Dömös, Kismaros, Pomáz és Verőce tartozik ide. Feltűnő, hogy Dömös és Verőce jelentősége az előző korszakhoz képest jelentősen csökkent. Ennek magyarázata további tisztázásra szorul. Az egy házassági kapcsolatot fölmutató települések megoszlása is tanulságos. Néhány település az ország vagy az osztrák örökös tartományok távoli részeiben található: Arad, Dobrenyka, Keteskény, Lehotka (Árvaváralja), Lisa Boh. Ezek száma jelzi a kitágult horizontot, az országos közlekedési viszonyok javulását, a nagyobb mobilitást. A másik csoportba sorolhatók a környező Duna-menti települések, Békásmegyér, Esztergom, (Nagy)Maros, Tahi, valamint két pilisi település, Vörösvár és Pilisszentkereszt. Egy újabb csoportot a falutól 20–40 km-re kelet-északkeletre fekvő települések – Drégely, Püspökhatvan, Romhány – alkotnak. Megállapítható, hogy ebbe az irányba, és általában a Duna bal partjára az előző korszakhoz képest kiterjedtebbé váltak a házassági kapcsolatok. A véletlenszerű kapcsolatok további tendenciája, hogy a Duna alsó folyása mentén jelentősen elnyúltak a véletlenszerű kapcsolatok. Az érintett települések az eddig csak Pest-Budáig terjedő házassági körzettől délre lévő Ercsi, Mőzs és Dunavecse. A jelenség mögött egyrészt a fejlődő vízi közlekedés, elsősorban a két korszak közötti időszakban megindult gőzhajóforgalom húzódnak meg, másrészt viszont feltűnő, hogy fölfelé csak néhány kilométerre, Esztergomig terjeszkedik a házassági körzet. Valószínűleg a magyarázat a gazdasági kapcsolatok eltérő jellegében és intenzitásában keresendő. Itt is találkozunk földrajzilag is véletlenszerűnek tekinthető kapcsolattal Keteskény esetében.

Dunabogdány plébániájához vizsgált korszakunk első felében több leányegyház tartozott. 1760 körül a dunabogdányi anyaegyház része voltak Megyer,

Monostor, Pereg, Szentlászló és Tótfalu filiák. E leányegyházak házasságkötéseit elvben a dunabogdányi parókián vezették, bejegyzéseik nyomát azonban csak Megyer (1757–1767 között), Monostor (1762–1767 között) és Tótfalu (1751–1767 között) esetében találjuk.

A téma kutatói felhívják a figyelmet az egy parókiához tartozó települések között kedvelt házassági gyakorlatra, amely az exogám házasság egyik lehetséges kerete, máshonnan nézve, a parókiális szinten megnyilvánuló endogámia (Zentai 1972. 199.). A dunabogdányi adatok alapján a kérdés tovább árnyalható, illetve óvatosságra int a parókiális endogámia fogalmának mechanikus alkalmazását illetően. Ha megvizsgáljuk Dunabogdány filiáit, három tényezőt is találhatunk, amelyek a házassági adatok szemügyre vétele nélkül is gyengíteni látszanak a parókiális endogámia hatását. A három tényező: földrajzi, vallási és etnikus jellegű. A kérdéses leányegyházaknak otthont adó települések eltérő földrajzi helyzetűek. A Kis-Dunaág bal oldalán, a Szentendrei-szigeten fekvő településeknek, mint láthattuk, a Duna általi elszigeteltsége nem számottevő. Jó minőségű szárazföldi és forgalmas vízi út biztosítja az összeköttetést. Sokkal jelentősebb a földrajzi tényező, a hegyek és erdők által nehezen megközelíthető Szentlászló esetében. Tehát, míg a filiák egy részével kedvezőek az összeköttetés lehetőségei, más részükre ennek éppen az ellenkezője igaz.

A másik tényező a vallási megosztottság. Egyes filiák településein a katolikus lakosság kisebbséget alkot. Az itteni többségi lakosságot kitevő reformátusok természetesen nem jöhetnek számításba házasságkor a közeli katolikus falvak lakói számára. A kisebbségben lévő katolikusok viszont a többségi felekezetenél lokális szempontból nyitottabb házassági gyakorlatot követnek. Ezért a kis létszámú, saját településén kisebbséget alkotó katolikus népesség a nagyobb létszámú katolikus falvak népességéhez mérten nagyobb arányban jelenik meg egy harmadik katolikus település házassági kapcsolatrendszerében. A Szentendrei-sziget többségében református lakosságú falvainál ezt is szükséges figyelembe venni.

A harmadik tényező a nemzetiségi megosztottság. Vizsgált plébániáinkhoz egyszerre három jelentősebb létszámú nemzetiség tartozott. Míg Dunabogdány nagyobb részben német, kisebb részben magyar, addig például Tótfalu elsősorban magyar, Szentlászló pedig szlovák lakosságú volt. Utóbbi esetében a földrajzi elszigeteltség és a nemzetiségi endogámia tehát egymást erősítve hatott a Bogdánnyal való házassági kapcsolatok gyengeségére. Mindezeket figyelembe véve leszögezhetjük, hogy a parókiális endogámia hatását a filiáknak otthont adó települések földrajzi, felekezeti és nemzetiségi viszonyai jelentősen módosíthatták, egyes esetekben teljesen ki is olthatták.

Egy további forráskritikai szempont is óvatosságra int a parókiális endogámia megállapításakor. Önmagában a hasonló megközelíthetőségű, vallási és nemzetiségi összetételű, de nem azonos plébániákhoz tartozó falvak között az egy anyakönyvből megállapítható intenzitásbeli különbségek megtévesztők

lehetnek. Fontos még egyszer megjegyezni, hogy a házaspárokat rendszerint csak az egyik plébánián (általában a feleségén) jegyezték be az anyakönyvbe. Mivel a filiák házasságkötéseit is a plébánia anyakönyvében vezették, így – a települések közti szimmetrikus kapcsolatrendszer feltételezve – ezek esetében, azonos feltételek mellett – körülbelül a plébániához nem tartozó települések anyakönyveiből kiolvasható kapcsolatok számának kétszeresével találkozunk. Ezt figyelmen kívül hagyva eltúlzott jelentőséget tulajdoníthatunk a parókiális endogámiának, a kigyűjtött adatok számszerűen a valóságosnál szorosabb kapcsolatot sejtetnek a más plébániához tartozó településekhez képest.

Megvizsgálva a három, a 18. században biztosan Dunabogdány anyakönyvében vezetett filia – Tótfalu, Megyer és Monostor – adatait, csupán Megyer és Monostor esetében találunk valamivel nagyobb arányú házasságkötést, mint a dunabogdányi plébániából való kiválást követően. Ha figyelembe vesszük a fentebb tárgyalt forráskritikai megfontolásokat, ez a többlet is minimálisra csökkenthető a valóságos viszonyokat tekintve. A dunabogdányi adatok alapján tehát megállapítható, hogy parókiális endogámia hatása még azokon a településeken sem érvényesül, ahol más tényezők kifejezetten segítik a filiális települések közötti házasságkötést.

A házassági körzetek szempontjából meghatározóak a közlekedési viszonyok. Dunabogdány a bal partinál is jobb minőségű úton keresztül volt összeköttetésben Pest-Budával és Esztergommal (Bácskai–Nagy 1984. 72.). A 19. század első felében a közelben révösszeköttetés volt Nagymaros–Visegrád, illetve a Monostoron és Tótfalun keresztül vezető út által összekötve Szentendre és Vác között (Bácskai–Nagy 1984. 75.). Dunabogdányból tehát jó minőségű úton haladva, néhány kilométerrel keletre és nyugatra egyaránt át lehetett jutni legnagyobb folyónkon. A révösszeköttetés jelentősége a nagyobb terhekkel való piacrajutásban rejlik. Ezáltal a szárazföldön azonos távolságra lévő területekhez hasonló esélyekkel építhettek ki gazdasági kooperációt a Duna bal partján elhelyezkedő településekkel. Ha a Szentendrei-sziget településeit is a bal parti településekhez számítjuk, a házassági kapcsolatok számában a Duna két partja körülbelül egyenlő mértékben osztozott.

Az 1828-as összeírás alapján a Bogdánnyal házassági kapcsolatban álló települések közül tiszta vonzáskörzettel rendelkező piacközpontok: Esztergom, Pest-Buda, Szentendre és Vác. Vásártartó helyek: Visegrád, Nagymaros, Szentendre, Óbuda és Dunavecse voltak (Bácskai–Nagy 1984. 72.). Dunabogdány Pest-Buda piackörzetének legészakibb szegletében feküdt. Tulajdonképpen a karnyújtásnyira lévő szigetcsúcs képezte Esztergom, Pest-Buda és Vác piackörzetének hármashatárát.⁴¹ Száz évvel korábban, egy 1728-as felmérés szerint „*Eladó áruikat szárazföldön másodfél (medium secundum) mérföldnyire, Szentendre mezővárosba szállítják.*”⁴² Amennyiben a vásároknak Duna-

⁴¹ Bácskai–Nagy 1984. 64. és 65. oldalak között lévő térkép alapján.

⁴² Borosy 1997. 35.

bogdány esetében szerepük lehetett a házassági kapcsolatokban, ez Nagymaros, Pest-Buda, Szentendre, Vác és Visegrád esetében feltételezhető. A házasságok mögött rendszeresebb kereskedelmi partnerség a Vác közelében fekvő Kosddal gyanítható.

Nemzetiségi endogámia

A nemzetiségi endogámia kérdése statisztikai szempontból a legproblematisabb. Az anyakönyveket vezető egyházak szempontjából a hívek nemzetisége nem bírt fontossággal. Hangsúlyozottan igaz ez a nemzeti mozgalmak előtti korszakra, amelybe vizsgált időszakunk jelentős része is beletartozik. A nemzetiségi exogámia anyakönyvi vizsgálatok ebből kifolyólag csupán a vezetéknevek hangzására hagyatkozhatunk. Azonkívül, hogy ez a módszer mindenhol bizonytalanságot hordoz magában, Dunabogdány etnikus és vallási összetétele hangsúlyozottan is okot ad az óvatosságra.⁴³ A településen a 18–19. század folyamán három jelentősebb etnikum és két felekezet telepedett meg. Bonyolította a képet, hogy az egyik nemzetiségnél a felekezeti határok tovább metsztek az etnikus csoportot. A 18. század második harmadában a településen az óslakos református magyarok mellett katolikus németek, magyarok és kisszámú katolikus szlovák család élt. A szlovák lakosság az idők folyamán elnémetesedett (Faragó 1985b. 37.). Nyilvánvaló, hogy az egy felekezethez tartozó nemzetiségeknek nagyobb esélyük volt az összeházasodásra és az asszimilálódásra. Mivel a szlovákok száma lényegesen alacsonyabb volt a magyarokénál, sokkal kevésbé tudtak maguk között endogám kapcsolatokat kialakítani és a többségi németiség asszimilációs nyomásának ellenállni. Mindazonáltal nincsen biztos tudásunk arról, hogy a katolikus magyarok egy része nem követte-e a helybéli szlovákok asszimilációját.

Mindezek tehát esetünkben különösen aláhúzzák azt az általános tényt, hogy a keresztnevek alapján nem lehet egyértelmű statisztikai megállapításokat tenni. Idő hiányában nem végeztem el az anyakönyvek családrekonstrukciós vizsgálatát.⁴⁴ Ez lehetőséget adna az egyes családok házasodási körének nyomon követésére, ami alapján az egyes neveket nagyobb biztonsággal köthetnénk etnikumokhoz, illetve – ha nem is teljes biztonsággal – megragadhatnánk a házasodási orientáció változásán keresztül az asszimiláció időpontját.

A nem számszerű vizsgálatok nélkül is tehetünk azonban néhány megállapítást. Szembeötlő, hogy a nevek hangzása alapján valóban túlnyomó a nemzetiségi endogámia. Ugyanakkor találkozhatunk német-magyar, német-szlovák és magyar-szlovák házassági kapcsolatokkal egyaránt. Jelenleg eldönthetetlen,

⁴³ Vö. pl. Horváth 1989. 197.

⁴⁴ A módszer részletes ismertetését lásd Andorka 1988.

hogy a nevek mögött valóban a hangzásnak megfelelő etnikus csoporttudat áll-e. Tovább árnyalja a képet, hogy ezekben az esetekben a házassági tanúk nevei nem mindig azonos nemzetiségre engednek következtetni. Mindent egybevetve, úgy tűnik, ezek az esetek inkább ritkák, mint gyakoriak. Az általános kép a nemzetiségi csoportok egymás mellett élése, az asszimilációs tendencia és az esetenkénti összeházasodások ellenére a németek és magyarok esetében az erős nemzetiségi endogámia.

Nyelvészeti kutatások szerint Dunabogdány német dialektusa egységes nyelvjárást alkot Kismaros, Nagymaros, Csolnok és Zebegény német lakosságának nyelvvel (Manherz 1996. 11.). Feltételezhető, hogy a lakosság közös eredete és a német lakosság alacsonyabb száma miatt ezekkel a településekkel a 18. század elején még sűrűbbek az összeházasodások. A talán még nyugatról hozott kapcsolatok az idők folyamán, beilleszkedve az új környezetbe, fokozatosan jelentőségüket veszíthették. Ha feltételezzük ennek a folyamatnak a meglétét, megkísérelhetjük alátámasztani az anyakönyvi adatok segítségével. Csolnok kivételével mindegyik fent említett településsel találunk házassági kapcsolatokat. Kismarossal mindössze három házassági kapcsolatot ismerünk, így nem alkalmas az összehasonlításra. Ha azonban Nagymaros és Zebegény adatait vesszük figyelembe, érdekes eredményre jutunk. 1741–1819 között Nagymarossal 10, Zebegénnyel 5 házassági kapcsolatot találunk. 1853–1895 között Nagymarossal csak 1, Zebegénnyel egy házassági kapcsolatról sem tudunk. Ez megerősíteni látszik azt a feltételezést, hogy az azonos helyről érkező, különböző falvakban letelepedő telepések közti kapcsolatok az idők folyamán fokozatosan lazulnak meg. Ugyanakkor a jelenség magyarázza a két településsel való házasodások számának radikális csökkenését. Hasonló mértékű csökkenést tapasztalunk Dömös, Megyer és Verőce esetében. Elképzelhető, hogy hasonló okok esetükben is közrejátszhattak.

Vallási endogámia

A házassági anyakönyvben csupán 1807-től szerepel önálló rovatként a házaspárok felekezetének föltűntetése. A vizsgált 172 esztendő alatt mindössze négy felekezeti tekintetben exogám házassággal találkozunk 1817-ből, 1842-ből, 1858-ból és 1875-ből. Az esetek a 19. század folyamán nagyjából egyenletesen szóródnak, az erős vallási endogámiában nem tapasztalható semmiféle lazulási tendencia. Ezek alapján szinte teljesnek mondható a katolikus lakosság vallási endogámiája. Érdekes megvizsgálnunk a vallási exogámia rendelkezésünkre álló három esetét. A nem katolikus fél egy esetben evangélikus, három esetben református hitet követ.

6. Vegyesházasságok Dunabogdányban 1895-ig

Időpont	Férfi	Nő
1817. február 4.	Váczy András Dunabogdány katolikus	Kovács Anna Mária Megyer református
1842. november 24.	Kunsztner Ádám Dunabogdány katolikus	Dobó Éva Dunabogdány református
1858. november 22.	Kiss Sándor Dunavecse református	Sehreth Rozina Dunabogdány katolikus
1875. november 27.	Köpf Rudolf Dunabogdány evangélikus	Martinek Mária Dunabogdány katolikus

A négy házasság közül három nemzetiségileg, kettő pedig lokálisan exogám házasság. Bár az alacsony esetszám megengedi a véletlen érvényesülését, a hipotézis szintjén fölvethető és csoportlélektani szempontból megengedhető annak föltételezése, hogy a rendkívül szigorú vallási endogámia legfeljebb a szűkebb lokális vagy etnikus közösség elhagyásával volt lehetséges, vagy egy más szempontból is idegen közösségből való párválasztást engedett csak meg. Más oldalról tekintve, a vallási exogámia okozta társadalmi hátrány csak az exogámia más típusai nyújtotta előnyökkel együtt volt elfogadható.

Rétegendogámia

A dunabogdányi anyakönyvben 1869-től jelennek meg a foglalkozásra utaló bejegyzések. Ideális esetben mind a házaspárok, mind apjuk foglalkozása megtalálható a házassági bejegyzések közt. Özvegyasszonyok esetében előfordul, hogy a meghalt férj foglalkozását is föltüntetik. Sok esetben még a rendszeresnek mondható bejegyzés kezdete után is részben vagy teljesen hiányosak ezek az adatok. Ezért statisztikai vizsgálatot nem kíséreltem meg a foglalkozási endogámia kimutatására.⁴⁵ Néhány jellemző azonban így is megállapítható a rétegendogámiával kapcsolatban.

A rétegmegjelölések között leggyakoribb a *telkesgazda* és a *kisházás*. Az Óbudai uradalom forrásaiban a fogalmak eredetileg a jobbágy és a zsellér fogalmakat takarták (L. Gál 1988. 113, 117.). E rétegmegjelölések helyett sok esetben foglalkozásnevek fordulnak elő pl. *ács*, *altanító*, *asztalos*, *erdőkerülő*, *kádár*, *kocsis*, *kovács*, *mészáros*, *molnár*, *szabó*, *szolga*, *takács*, *varga* stb. A korszak vége felé szaporodik a *bányamunkás* foglalkozásnév. Előfordulnak egyes tevékenységre utaló foglalkozás és rétegmegnevezések is pl. *takács* és *kisházás*, *asztalos* és *kisházás*, *bányamunkás* és *kisházás* stb. Az 1880-as évekig leggyakoribb a *kisházás* és a *telkesgazda* megjelölés, utalva a település elsődle-

⁴⁵ A foglalkozási kapcsolatok mikrotörténeti szempontú vizsgálatát házassági anyakönyvek alapján lásd Gribauidi, é. n. 105–135.

gesen agrár jellegére. Emellett feltűnően magas az iparosok száma is.⁴⁶ Mindhárom csoport között nagyarányú az összeházasodás, ami a társadalom bizonyos mobilitására, illetve az egyes kategóriákon belüli árnyalatok meglétére utal.

Statisztikai vizsgálat helyett tekintsük meg a némileg speciális házasodási stratégiájú és a településre jellemző csoport, a kézművesek házasodási gyakorlatát. Faragó Tamás így írja le a Nyugat-Európában a 16–17. században jellemző kézműves életciklust. (Az alább leírt minta a kontinens nyugati felében a 18. században fokozatosan eltűnt, Kelet-Európában, így nálunk is, egyes területeken a 19. században is fennmaradt.)

„Mivel a céhszervezetek a konkurencia csökkentésére – sőt, ha lehet, kizárása – érdekében általában igyekeznek korlátozni az egyes szakmákban dolgozó mesterek számát, a nem kézműves családból származó legények előrejutása nem pusztán képességeiktől és szorgalmuktól, hanem igen nagy mértékben házasságkötésüktől függ. Ez a hagyományos kézművesség körében sajátos házasodási modell és családi-háztartási ciklus kialakulásához vezet. (Az idegenből jött, illetve nem kézműves szülőktől származott legény igyekszik mesterének leányát, vagy még inkább özvegyét feleségül venni, hogy ily módon mesterjoghoz, tőkéhez – műhelyhez és szerszámokhoz, nem utolsósorban rokoni kapcsolatokhoz juthasson. A különböző előírások, illetve kedvező alkalomra várás következtében a legény-házasságkötések időpontja gyakran eltolódik, s nem ritkán harminc év körüli lesz, mire sor kerülhet rá. Felesége, a mester özvegye azonban rendszerint még idősebb, ezért korán elhalálozik. Az újdonsült, lassan középkorúvá lett mester második feleségnek többnyire fiatal hajadont választ, aki viszont így az esetek többségében törvénytörően túléli férjét és kezdődik a ciklus előlről.)”⁴⁷

A fenti modellre példát találhatunk Dunabogdány anyakönyvében is. 1869. november 15-én kötött házasságot Janovtsek Antal és Schrött Teréz. Janovtsek Antal kisoroszi születésű, nőtlen, foglalkozása kádár és az azonos nevű kisoroszi ácsmester fia. Schrött Teréz, született Heintzinger Teréz, Heintzinger Mihály kismarosi kádár leánya és Schrött Jakab dunabogdányi kádármester özvegye. Schrött Jakab nem egészen egy évvel korábban 1869. január 6-án hunyt el. A hátramaradt özvegy 33 éves volt, az új férj, Janovtsek Antal tíz évvel fiatalabb, mindössze 23 éves. Mindezekon kívül a perdöntő bizonyítéka, hogy Janovtsek Antal valóban Schrött Jakab segédje volt, a házasság előtti lakóhelyre vonatkozó bejegyzés. Mind Schrött Teréz, mind Janovtsek Antal házasságkötésük előtt a 152. számú házban éltek.

Az eset kapcsán megfigyelhető a Duna menti községek iparosai kapcsolatrendszerének természete. Schrött Jakab dunabogdányi kádár Kismarosról hozott magának feleséget, aki szintén egy kádár leánya volt. Segédje a szomszéd-

⁴⁶ Vö: Faragó 1979, 1995; Paládi-Kovács 2000. 314–315.

⁴⁷ Faragó 1985b. 8.

dos Kisorosziból került Dunabogdányba, és szintén iparos családból származott. A fenti esetből kitapintható egy foglalkozás tekintetében endogám, de lokálisan exogám iparos házassági modell. A modell statisztikai gyakorisága nem ismert.

Összegzés

Dolgozatomban Dunabogdány 18–19. századi házassági gyakorlatának néhány jellemzőjét igyekeztem bemutatni a házassági anyakönyvek segítségével. A házassági stratégiát egyrészt a németek Nyugat-Európából magukkal hozott hagyományai, másrészt az új körülmények gazdasági kényszerei és kulturális átvételei határozták meg. A házassági életkor átmenetet képez a nyugati és keleti minta között, megőrizve a késői családalapítás szokását. A nyugati mintával szemben viszont a települést a házasság teljeskörűsége jellemezte.

A házassági szezonális terén két nagyobb és egy kisebb csúcs állapítható meg farsangkor, ősszel, illetve májusban. Az özvegyek nagyobb arányú házassága a nyári időszakban Dunabogdányban is megfigyelhető. A házassági szezonálisban lényeges változások figyelhetők meg a vizsgált időszak alatt.

A házasság preferált napja több lényeges változáson menet keresztül. Legjelentősebb változás a 18. század eleji hétköznapi házasság vasárnapra tevődése, valamint a század végétől ismét a hétköznapi dominánssá válása. A jelenség mögött valószínűleg a németek magukkal hozott gyakorlata, illetve annak alkalmazkodása a hazai szokásokhoz, majd pedig a fölülről jövő állami-egyházi törekvések hatása áll. A jelenség hátterét a nagy európai eszmeáramlatok nyugat-kelet irányú terjedése szolgáltatja.

Dunabogdány házassági körének vizsgálatakor a település sajátos földrajzi, etnikai, vallási és társadalmi helyzete miatt az endogámiák valamennyi típusa tanulmányozható. Megfigyelhető többek között a rendkívül erős vallási és nemzetiségi endogámia, az idők folyamán enyhülő lokális endogámia, és a település iparosait jellemző lokálisan exogám, és társadalmilag endogám házassági gyakorlat.

A legtöbb vizsgált területen az országosan jellemző képhez hasonló, abba beilleszthető jelenségekkel, tendenciákkal találkozhatunk, néhány területen azonban Dunabogdány speciális jellemzőit leképezve az általános helyzetet árnyaló helyi sajátosságokkal is szembesülhetünk.

IRODALOM

- Andorka Rudolf 1988. A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei. *A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Intézetének Történeti Demográfiai Füzetei* 4.
- Andorka Rudolf 2001. A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (18–19. század). In Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest, 101–126.
- Andrásfalvy Bertalan 1973. Ellentétes értékrendek és polgárosodás. *Tiszatáj* XXVII. 8. sz. 105–110.
- Andrásfalvy Bertalan 1974. Hagyomány és alkalmazkodás baranyai német és magyar falvakban. In Hofer Tamás–Kisbán Eszter–Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században I. Faluk*. Budapest–Szolnok, 141–148.
- Bácskai Vera 1979. Pest társadalomtörténetének vizsgálata a házasságkötések alapján (1735–1840). Budapest. In *Tanulmányok Budapest Múltjából* 21.
- Bácskai Vera–Nagy Lajos 1984. *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1928-ban*. Budapest.
- Bahtyin, Mihail Mihajlovics 1982. *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest.
- Bakó Ferenc 1955. Felsőtárkány község lakodalmi szokásai. (A kultúra alakulása és etnikus jegyeinek vizsgálata.) *Ethnographia*. LXVI. 345–408.
- Bakó Ferenc 1987. *Palócföldi lakodalom*. Budapest.
- Barna Gábor 1979. *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*. Budapest.
- Bártfai Szabó László 1938. *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599*. Budapest.
- Bárth Dániel 1999. A keresztelés anyakönyvezésének elterjedése a magyar katolikus egyház 16–17. századi gyakorlatában. In Ambrus Vilmos et al. (szerk.): *Hálók. Egyetemi dolgozatok Szilágyi Miklós 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, 97–106.
- Bél Mátyás 1977. *Pest Megyéről*. Szentendre.
- Bencsik János 1977. Csege szabadmenetelű jobbágyfalu társadalomnéprajza a 18–19. század fordulóján. *A Hajdúsági Múzeumok Évkönyve* III. 63–149.
- Bergman Ferenc é. n. *Plébániatörténet*. Kézirat, Dunabogdány, Római Katolikus Plébánia.
- Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Dunabogdány.
- Borosy András 1997. *Pest-Pilis-Solt vármegye regnicoláris összeírása I.* (Pest megye múltjából 8/1.)
- Borovszky Samu (szerk.) é. n. *Magyarország megyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye II.* Budapest.
- Bogatiřjov, Pjotr Grigorjevics 1986. Aktívan-kollektív, passzívan-kollektív, produktív és improduktív néprajzi tények. *Folcloristica* VIII. 206–208.
- Burke, Peter 1991. *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest.
- Csocsán Jenő 1959. Három Pest megyei falu népesedése a XVIII. század második felében (Szöd, Vácrátót és Csomád). *Történeti Statisztikai Közlemények* III. 1–2. sz. 58–107.

- Csoma Zsigmond 1991. Etnikai és mentalitásbeli sajátosságok a dunántúli németek szőlő- és bortermelésében a XVII–XX. században. Gazdasági integráció egy művelési ágon belül. In Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. Budapest, 277–287.
- Dányi Dezső 1984. *Magyarország községeinek népessége az 1850., 1857. és 1870. években. (Az 1980. évi államigazgatási beosztás szerint.)* Budapest.
- Dányi Dezső–Dávid Zoltán (szerk.) 1960. *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest.
- Demkó Kálmán 1890. *A felső-magyarországi városok életeről a XVI–XVII. században*. Budapest.
- Faragó Tamás 1979. Falusi iparosok a Pilisben és Buda környékén a XVIII. században. In Éri István et al. (szerk.): *III. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Konferencia*. Veszprém, 181–188. (Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője II.)
- Faragó Tamás 1985a. *Paraszti háztartás és munkaszervezet típusok Magyarországon a 18. század közepén. Pilis-Buda környéki birtokos paraszti háztartások 1745–1770 között*. Budapest. (Történeti statisztikai füzetek 7.)
- Faragó Tamás 1985b. Házasság, család, háztartás és munkaszervezet. (Pilis-Buda környék 1724–1779). *A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Intézetének Történeti Demográfiai Füzetek* 2. 7–40.
- Faragó Tamás 1995. A szentendrei kézművesek társadalmi mobilitása a 19. század közepén a házasságok tükrében. In Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére*. Debrecen, 125–158.
- Faragó Tamás 1992. Hagyományok elmúlása. (A szokások és értékrend változásának vizsgálata a házassági szezonalitáson keresztül.) In Bárdos István–Beke Margit (szerk.): *Egyházak a változó világban*. Esztergom, 239–256.
- Faragó Tamás 1994a. Házassági szezonális Magyarországon a 18–20. században. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXXII. 239–256.
- Faragó Tamás 1994b. A házasságkötés kalendáriuma a 18. században. In Faragó Tamás (szerk.): *Város és társadalom a 16–18. században*. Miskolc, 61–87. (Studia Miskolciensia 1.)
- Faragó Tamás 2000. Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, 391–483.
- Fényes Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára* I. Pesten.
- Galgóczy Károly 1877. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monográfiája*. III. Budapest.
- L. Gál Éva 1988. *Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt, 1659–1766*. Budapest.
- Gráfik Imre 1989. Olyan, mint a keddi menyasszony. Vas megyei adatok a lakodalomtartás időpont- és helyváltoztatásához. *Vasi Szemle* LXIII. 173–189.
- Gribauidi, Maurizio é. n. [2000] Diszkontinuitás a társadalomban. Egy konfigurációs modell. In Czoch Gábor–Sankoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen.
- Gyalay Mihály 1989. *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*. Budapest.
- Györffy György 1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* IV. Budapest.
- Gurevics, Aron Jakovlevics 1987. *A középkori népi kultúra*. Budapest.

- Hála József 1991. A kőbányászok és kőfaragók védőszentjeiről és templomi zászlóiról. In Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. Budapest, 563–573.
- Hála József 1999. Kőbányászat és kőfaragás Dunabogdányban. In Papp Gábor (szerk.): *A dunabogdányi Csódi-hegy ásványai*. Miskolc, 15–38. (Topographia Mineralogica Hungariae VI.)
- Herman Egyed 1973. *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München.
- Holmes, R. Blair 1978. Házasságkötés és vándorlás Nyugat-Magyarországon: Feltorony, 1828–1895. *Demográfia* 21. 2-3. sz. 347-362.
- Husz Ildikó 2000. *Inter-etnikus kapcsolatok a 19. századi Magyarországon. (Zsámbék esete)*. Kézirat.
- Horváth Sándor 1989. Házassági kapcsolatok a horvátok lakta Nardán. *Vasi Szemle* LXIII. 185–203.
- Kakuk Mátyás 1983. A házasságkötés időpontja Kunszentmártonban a XVIII–XIX. században. In Novák László–Ujváry Zoltán (szerk.): *Lakodalom*. Debrecen, 55–79.
- Kállay Ernő 1944. Magyar-román vegyesházasságok. *Hitel* IX. 149–162.
- Kardos László 1969. *Egyház és vallásos élet egy mai magyar faluban*. Budapest.
- Kiss Lajos 1980. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest.
- Klaniczay Gábor 1985. Gerard van Swieten és a babonák elleni harc kezdetei a Habsburg Monarchiában. In Klaniczay Gábor–Poór János–Ring Éva (szerk.): *A felvilágosodás jegyében. Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára*. Budapest, 33–70.
- Kocsis Gyula–Nagy Varga Vera 1989. A ceglédi református iparosság házassági kapcsolatrendszere a 19. században az anyakönyvek alapján. In Nagybakay Péter–Németh Gábor (szerk.): *VI. Kézművesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1988. november 15–16*. Veszprém, 215–221.
- Kocsis Gyula–Nagy Varga Vera 1993. A ceglédi reformátusok exogám házassági kapcsolatrendszere (18–19. század). In Kocsis Gyula (szerk.): *Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédről*. Cegléd, 77–91. (Ceglédi füzetek 28.)
- Kodolányi János 1958. Problémák az ormánsági etnikai csoport körülhatárolásában. *Néprajzi Értesítő* XL. 5–18.
- Kogutowitz Károly 1936. *Dunántúl és a Kis-Alföld írásban és képben*. Szeged.
- Kós Károly 1974. Hagyomány és anyagi élet. A „lakodalmás nap” vizsgálata Mezőköbölkúton. *Korunk* XXXIII. 745–752.
- Kós Károly 1980. Munka, életmód és hagyomány egy rítuselem változása tükrében. In Kós Károly (szerk.): *Eszköz, munka, néphagyomány*. Bukarest, 472–486.
- Kosáry Domokos 1996. *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest.
- Kovács Béla 1996. *Bélapátfalva története*. Bélapátfalva.
- Kováts Zoltán 1980. Az anyakönyvek mint történeti források a magyar történeti kutatásban. In Barna Gábor–Szabó László (szerk.): *Az anyakönyvek mint a történeti kutatások forrásai. (Tanácskozás Kunszentmártonban 1977. április 7-én.)* Szolnok, 2–18.
- Kováts Zoltán 1981. A népesség története. In Varga Gyula (szerk.): *Berettyóújfalu története*. Berettyóújfalu, 141–198.
- Kováts Zoltán–Cs. Tóth Péter 1962. Csurgói jobbágy-családok demográfiai viszonyai (1720–1950). *Történeti Statisztikai Évkönyv* 1961–1962. 48–89.

- A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása II.* 1904. Budapest. (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 2.)
- Mándoki László 1972. A kölkedi reformátusok házassági kapcsolatai és házassági szerződésai. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 16. 279–283.
- Manherz Károly 1996. A magyarországi németek és népi kultúrájuk. In Kiss Mária (szerk.): *Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből.* 9–22.
- Mízser Lajos 1976. Ragadványnevek néprajzi vonatkozásai. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 15. 82–90.
- Nagy Ferenc 1763. *Az egy, igaz és boldogító hitnek elei.* Bécs.
- Nagy Varga Vera 1987. A ceglédi reformátusok házassági kapcsolatai (1723–1810). *Studia Comitatus* 18. 99–121.
- Nemeskéri János–Tarnóczy Tamás 1953. Az ivádi etnikum családszövevényvizsgálata. In *MTA Biológiai Osztályának Közleményei II.* Budapest. 188–200.
- Nemeskéri János–Hubert, Walter 1966. Populációgenetikai kutatások Bodroglóközben. *Demográfia.* IX. 336–365.
- Noordam, D. J. 1995. Nyugat-Európa demográfiai fejlődése a XV. századtól a XVIII. századig. In Diederiks, H. A. et al: *Nyugat-Európai Gazdaság- és Társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig.* Budapest, 33–59.
- Örsi Julianna 1978a. Házassági kapcsolatok szerepe az etnikai jegyek meghatározásában. In *Mátraderecske, néprajzi tanulmányok.* Eger. 88–107.
- Örsi Julianna 1978b. Karcag házassági kapcsolatai a XVIII–XIX. században. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1978.* 203–214.
- Örsi Julianna 1983. Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII–XIX. században. In Novák László–Ujváry Zoltán (szerk.): *Lakodalom.* Debrecen, 31–54.
- Örsi Julianna 1984. Kecel népe, mint közösség. In Bárh János (szerk.): *Kecel története és néprajza.* Kecel. 821–848.
- Paládi-Kovács Attila 1965. A keleti palócok pásztorokodása. *Műveltség és hagyomány VII.* 5–211.
- Paládi-Kovács Attila 2000. Kisiparosok. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom.* Budapest, 310–362.
- Paládi-Kovács Attila 2001. Hagyományos közösségek időhasználatának eltérő vonásai. In Barna Gábor (szerk.): *Társadalom, kultúra, természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére.* Karcag–Szeged–Szolnok, 139–150.
- Pesty Frigyes 1984. *Kéziratos helynévtárból. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések.* Szentendre.
- Quispel, G. C. 1995. Csoportok, társadalmi viszonyok és mentalitás Nyugat-Európában a XV. századtól a XVIII. század végéig. In Diederiks, H. A. et al: *Nyugat-Európai Gazdaság- és Társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig.* Budapest, 123–157.
- I. Sándor Ildikó 1973. A dunabogdányi kőbányászat és kőfaragás néprajzi vonatkozásai. A kőbányászat társadalmi, gazdasági háttere. *Studia Comitatus* 2. 229–255.
- Szeremlei Samu 1909. *Hódmezővásárhely mostani lakossága eredetéről és szaporodásáról.* Budapest.
- Szilágyi Miklós 1973. Mezővárosi közösségek és népi hagyomány. In Szabó Ferenc (szerk.): *Mezőberény története 2. Mezőberény,* 179–225.
- Tárkány-Szűcs Ernő 1981. *Magyar jogi népszokások.* Budapest.

- Török Gábor 1964. *A Börzsöny-vidék nyelvjárástörténetének települési háttere*. Budapest. (Nyelvtudományi értekezések 45. sz.)
- Tüskés Gábor–Knapp Éva 2001. *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Források, formák, közvetítők*. Budapest.
- Varga Gyula 1978. *Egy falu az országban (Kismarja életrajza a felszabadulásig)*. Debrecen.
- Varga Gyula 1996. Az anyakönyvek mint a társadalomnéprajz forrásai. In Szilágyi Miklós–Szücs J. (szerk.): *A társadalom néprajzi vizsgálatának eredményei és lehetőségei az Alföldön*. Csongrád. 51–70.
- Vályi András 1796. *Magyar Országnek Leírása I*. Budán.
- Williams, William Morgan 1956. *The Sociology of an English Village: Gosforth*. London.
- Zentai János 1967. Adatok Ormánság néprajzi határának megállapításához. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 11*. 77–128.
- Zentai János 1972. Ormánság nyugati határa és belső tagolódása. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 16*. 199–206.
- Zólyomi József 1990. Egy Nógrád megyei német település (Berkenye) az anyakönyvek tükrében. *Nógrád megyei Múzeumi Évkönyv 16*. 75–124.
- Zólyomi József 1998. *Órhalom története*. Órhalom.

Függelék*7. A házasságok szezonálisága, 1724–1895 között*

	1724– 1759	1760– 1779	1780– 1799	1800– 1819	1820– 1839	1840– 1859	1860– 1879	1880– 1895	Össz.
Január	105	147	137	118	192	137	129	67	1032
Február	51	61	58	105	132	156	161	117	841
Március	1	5	2	3	5	1	5	6	28
Április	30	13	10	17	11	7	10	7	105
Május	32	24	33	23	20	23	16	37	208
Június	26	18	18	20	11	13	15	15	136
Július	28	14	9	11	9	7	12	13	103
Augusztus	11	15	9	14	9	14	18	15	105
Szeptember	8	7	10	11	5	23	6	23	93
Október	23	9	11	3	13	14	17	12	102
November	56	69	61	91	61	76	104	62	580
December	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Bizonytalan	5	0	3	0	0	0	0	0	8
Összesen	376	382	361	416	468	471	494	374	3342

Százalék

Január	28	39	38	27	42	29	26	18	31
Február	14	16	16	25	28	34	33	31	25
Március	0	1	1	1	1	0	1	2	1
Április	8	3	3	4	2	1	2	2	3
Május	9	6	9	6	4	5	3	10	6
Június	7	5	5	5	2	3	3	4	4
Július	7	4	3	3	2	1	2	3	3
Augusztus	3	4	3	3	2	3	4	4	3
Szeptember	2	2	3	3	1	5	1	6	3
Október	6	2	3	1	3	3	3	3	3
November	15	18	17	22	13	16	21	17	17
December	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bizonytalan	1	0	1	0	0	0	0	0	0

9. Az özvegyházasságok szezonaritása, 1724–1895

	1724– 1759	1760– 1779	1780– 1799	1800– 1819	1820– 1838	1840– 1859	1860– 1879	1880– 1895	Össz.
Január	24	36	32	23	33	36	27	11	222
Február	16	21	11	33	34	37	28	28	208
Március	0	1	1	2	1	1	3	1	10
Április	6	9	1	9	3	2	6	2	38
Május	8	8	14	11	9	12	8	16	86
Június	8	11	12	8	4	8	7	2	60
Július	11	7	6	6	3	5	8	4	50
Augusztus	5	7	5	3	5	8	12	4	49
Szeptember	4	1	2	7	3	10	3	8	38
Október	7	6	2	0	4	4	10	7	40
November	13	18	10	21	22	23	23	8	138
December	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Összesen	102	125	96	123	121	146	136	91	940

Százalék

Január	23	29	33	19	27	25	20	12	24
Február	15	17	12	27	28	25	21	31	22
Március	0	1	1	2	1	1	2	1	1
Április	6	7	1	7	2	1	4	2	4
Május	8	7	15	9	8	8	6	18	9
Június	8	9	13	7	3	5	5	2	6
Július	11	5	6	5	3	4	6	4	6
Augusztus	5	5	5	2	4	5	9	4	5
Szeptember	4	1	2	5	3	7	2	9	4
Október	7	5	2	0	3	3	7	8	4
November	13	14	11	17	18	16	17	9	15
December	0	0	0	0	0	0	1	0	0

10. A házasságok napja, 1724–1895 között

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csü- törtök	Péntek	Szombat	Vasár- nap	Bizonyta- lan	Össz.
1724–1749	105	45	13	14	7	8	71	8	271
1750–1759	34	10	2	3	3	7	34	12	105
1760–1779	102	78	30	13	2	8	149	0	382
1780–1799	81	99	43	23	11	21	78	5	361
1800–1819	69	86	108	73	18	6	53	3	416
1820–1839	86	126	89	97	5	10	53	2	468
1840–1859	123	141	91	47	8	4	56	1	471
1860–1879	146	215	61	20	1	9	42	0	494
1880–1895	107	92	52	20	2	5	96	0	374
Összesen	853	892	489	310	57	78	632	31	3342
Százalék									
1724–1749	39	17	5	5	2	3	26	3	100
1750–1759	32	10	2	3	3	7	32	11	100
1760–1779	27	20	8	3	1	2	39	0	100
1780–1799	22	27	12	7	3	6	22	1	100
1800–1819	17	21	26	17	4	1	13	1	100
1820–1839	19	27	19	21	1	2	11	0	100
1840–1859	26	30	19	10	2	1	12	0	100
1860–1879	30	44	12	4	0	2	8	0	100
1880–1895	29	25	14	5	0	1	26	0	100
Összesen	25	27	15	9	2	2	19	1	100

11. Az első és özvegyházasságok összetétele, 1724–1895 között

	Első házasság	Özvegyházasság	Összes házasság
1724–1759	273	103	376
1760–1779	257	125	382
1780–1799	265	96	361
1800–1819	293	123	416
1820–1839	347	121	468
1840–1859	325	146	471
1860–1879	358	136	494
1880–1895	283	91	374
Összesen	2401	941	3342
Százalék			
1724–1759	73	27	100
1760–1779	67	33	100
1780–1799	73	27	100
1800–1819	70	30	100
1820–1839	74	26	100
1840–1859	69	31	100
1860–1879	72	28	100
1880–1895	76	24	100
Összesen	72	28	100

12. Az özvegyházasságok összetétele, 1724–1895 között

	Özvegy férfi, hajadon nő	Özvegy nő, legény	Özvegy férfi, özvegy nő	Összes öz- vegyházasság	Összes há- zasság
1724–1759	12	79	12	103	376
1760–1779	47	40	38	125	382
1780–1799	48	28	20	96	361
1800–1819	48	43	32	123	416
1820–1839	39	36	46	121	468
1840–1859	57	45	44	146	471
1860–1879	55	39	42	136	494
1880–1895	40	15	36	91	374
Összesen	347	326	269	941	3342
1760 után	334	246	258	838	

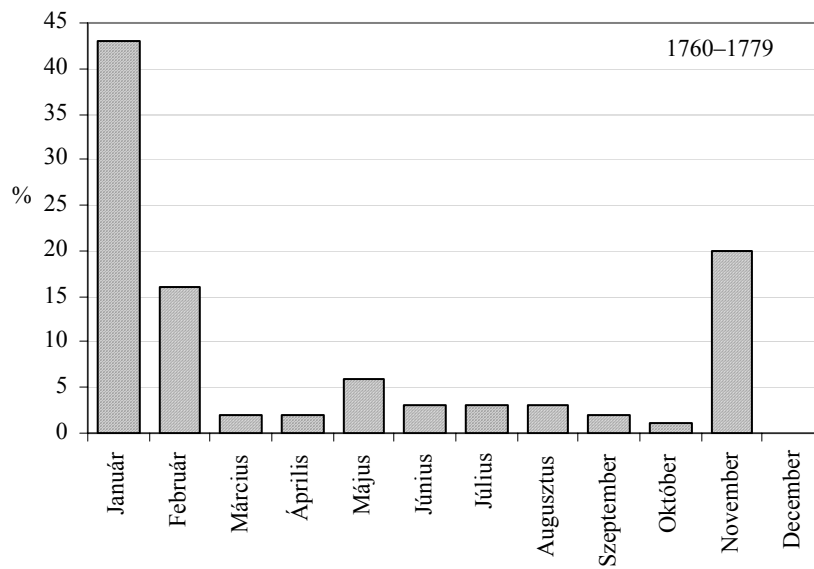
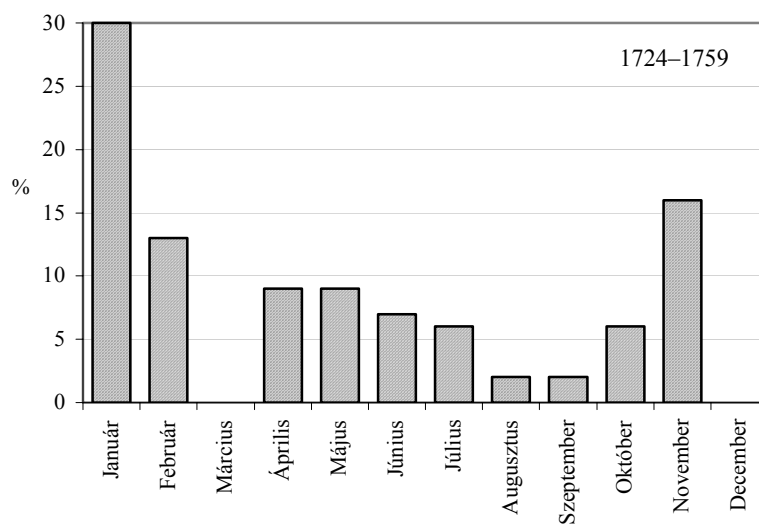
Százalék

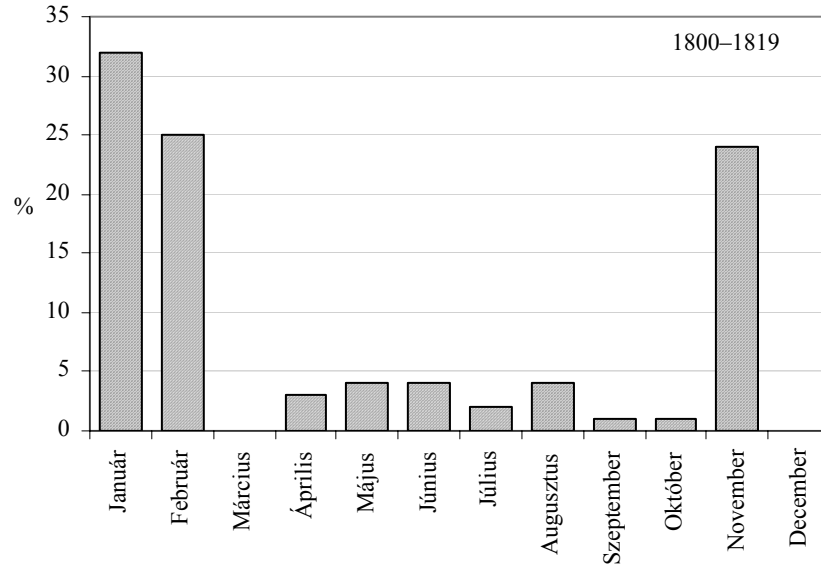
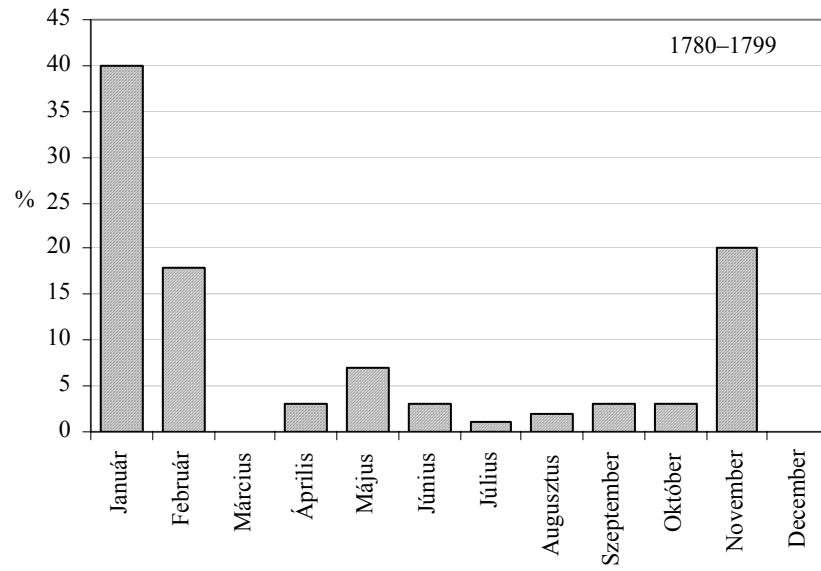
1724–1759	12	77	11	100 (27)*	100
1760–1779	38	32	30	100 (33)	100
1780–1799	50	29	21	100 (27)	100
1800–1819	39	35	26	100 (30)	100
1820–1839	32	30	38	100 (26)	100
1840–1859	39	31	30	100 (31)	100
1860–1879	40	29	31	100 (28)	100
1880–1895	44	16	40	100 (24)	100
Összesen	37	35	28	100 (28)	100
1760 után	40	29	31	100	

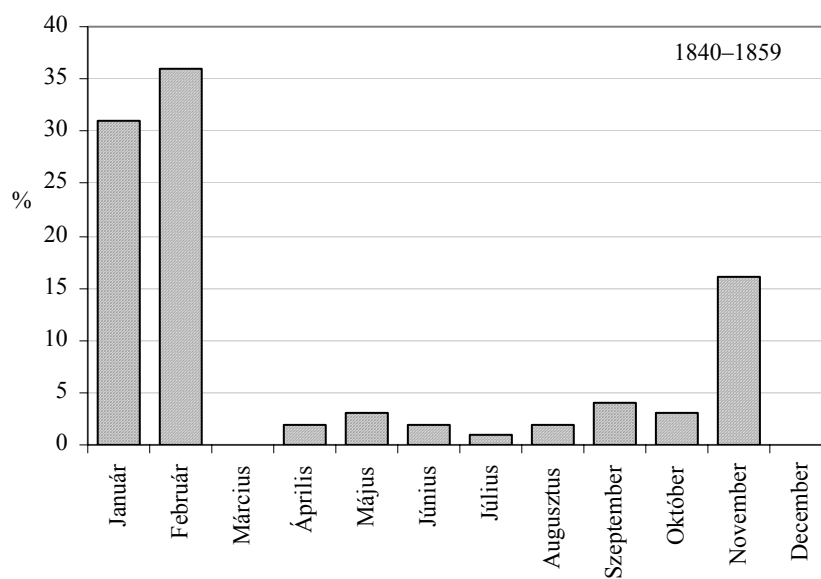
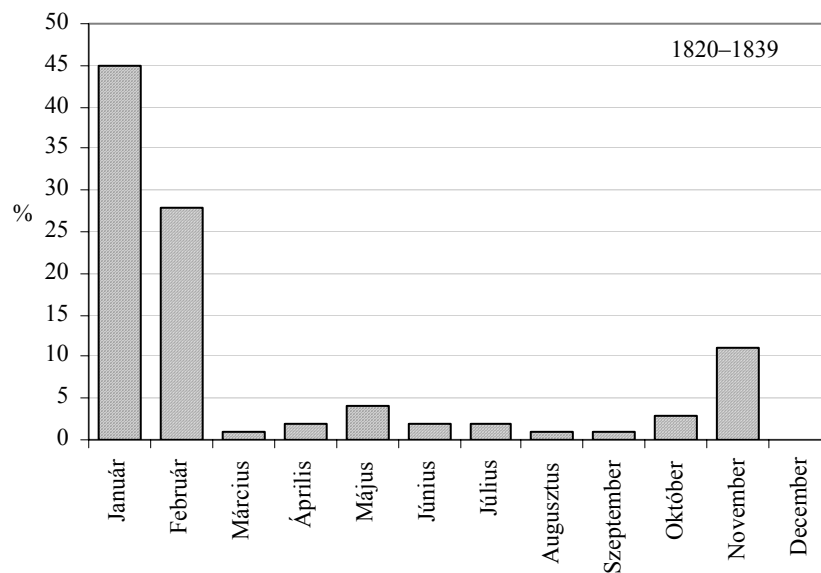
*Zárójelben az összes özvegyházasságok aránya az összes házasságokon belül.

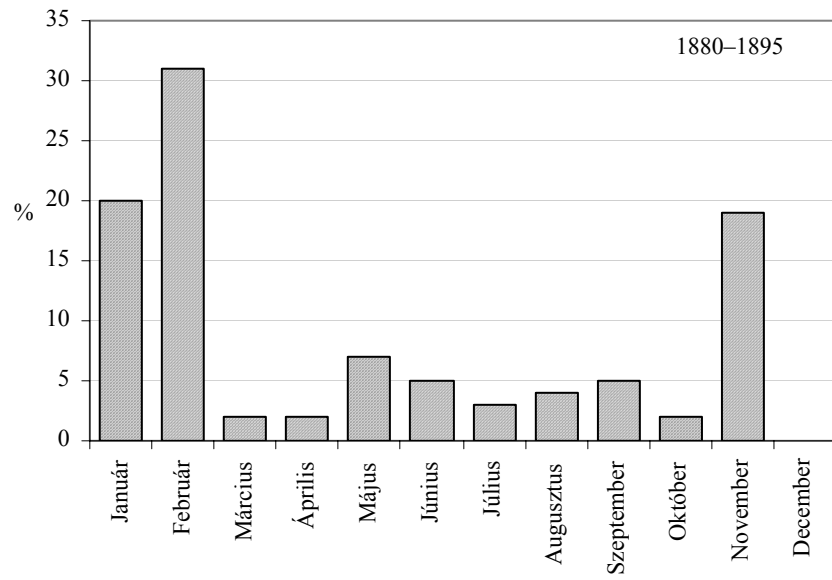
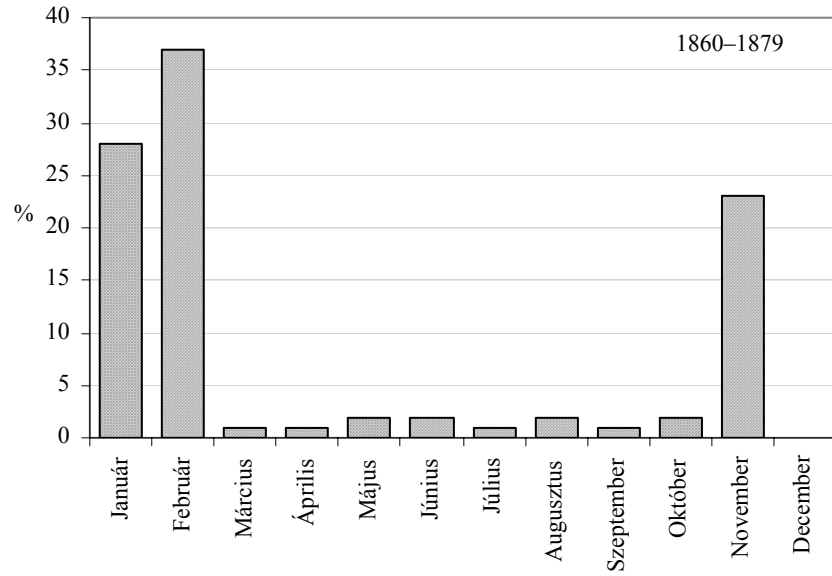
14. A dunabogdányi házasságok száma évenként, 1724–1895 között

Év	Esetszám	Év	Esetszám	Év	Esetszám	Év	Esetszám
1724	7	1769	19	1814	20	1859	25
1725	8	1770	14	1815	14	1860	9
1726	8	1771	25	1816	23	1861	36
1727	5	1772	32	1817	19	1862	29
1728	4	1773	5	1818	22	1863	31
1729	4	1774	11	1819	29	1864	20
2730	11	1775	24	1820	27	1865	30
1731	17	1776	16	1821	24	1866	16
1732	10	1777	24	1822	24	1867	20
1733	12	1778	27	1823	16	1868	15
1734	4	1779	23	1824	22	1869	27
1735	13	1780	21	1825	20	1870	24
1736	7	1781	12	1826	29	1871	21
1737	11	1782	27	1827	19	1872	23
1738	9	1783	20	1828	26	1873	31
1739	20	1784	20	1829	18	1874	29
1740	11	1785	14	1830	25	1875	38
1741	17	1786	14	1831	32	1876	24
1742	7	1787	14	1832	41	1877	21
1743	20	1788	15	1833	18	1878	24
1744	11	1789	25	1834	18	1879	26
1745	6	1790	10	1835	21	1880	20
1746	8	1791	11	1836	15	1881	16
1747	11	1792	17	1837	26	1882	24
1748	19	1793	21	1838	22	1883	18
1749	11	1794	29	1839	25	1884	26
1750	9	1795	19	1840	24	1885	23
1751	7	1796	18	1841	25	1886	23
1752	6	1797	13	1842	24	1887	16
1753	0	1798	13	1843	19	1888	23
1754	3	1799	28	1844	22	1889	17
1755	17	1800	34	1845	21	1890	28
1756	6	1801	18	1846	25	1891	30
1757	14	1802	18	1847	25	1892	30
1758	14	1803	17	1848	29	1893	28
1759	29	1804	23	1849	39	1994	27
1760	22	1805	14	1850	23	1895	25
1761	11	1806	35	1851	46		
1762	12	1807	28	1852	28		
1763	20	1808	7	1853	19		
1764	15	1809	10	1854	8		
1765	20	1810	16	1855	16		
1766	27	1811	30	1856	20		
1767	15	1812	0	1857	21		
1768	20	1813	19	1858	12		

IV. Az első házasságok szezonálitása 1724–1895 között

**DEMOGRAPHY OF MARRIAGES IN DUNABOGDÁNY
ON THE BASIS OF THE PARISH REGISTERS, 1724–1895***Summary*

The paper examines the marriage registers of a Roman Catholic village of German majority. This choice can be explained by several facts. First of all German population immigrated in Dunabogdány at the beginning of the 18th century. The ordinary keeping of parish registers also began in the village at the same time. The continuous series of data gives a look into the development of the traditions and norms of a village community. With the aid of the parish registers the process opens in the course of which an immigrant ethnic group accommodates itself to a foreign environment. An ethnic group followed up by the parish registers from the time of settling down seems to be ideal for examining the problems of tradition and changes. The village was situated in a very heterogeneous region where several ethnic groups (Hungarians, Germans, Slovaks and Serbs in the wider neighbourhood) and confessions lived. The geographic variability of the countryside and the strong division of labour between the settlements give further aspects for the analysis. Thus the village and its wider neighbourhood gives opportunity for examining interethnic relations in the 18–19th centuries.

The paper concentrates on the main problems of the demography of marriages: on seasonal distribution of marriages, changes in choosing the day of wedding, age at marriage, difference of age between partners in marriage, proportion of first marriages and that of remarriages, problems of endogamy/exogamy. Besides describing trends and changes the author tries to interpret the examined phenomena, but in several cases he has to admit the uncertainty of interpretations or the existence of several possible interpretations.

According to the analysis the strategy of marriages was determined partly by the traditions of German immigrants taken from Western-Europe partly by economic compulsions of the new environment and by cultural adaptations. Mean age at marriage was a kind of transition between western and eastern patterns where the tradition of late marriage remained. Opposite to the western pattern the village was characterised by the custom of general marriage. As for the seasonality of marriages there were two more significant and one less peaks at carnival time, in the autumn and in May. At the same time there were strong changes in the seasonal distribution of marriages in the examined period. The preferred day of marriage also changed several times: in the 18th century the custom of weekday marriages was followed by the custom of getting married on Sunday. At the end of the century these preferred days were inverted again. These changes could be probably caused by the maintained customs of the

German immigrants then by their accommodation to the customs of the area and after that by the intention of the state and the Roman Catholic church. A very strong confessional and ethnic endogamy can be observed in the settlement while local endogamy became less severe in the period. Artisans of the village can be characterised by local exogamy and strong social-professional endogamy.

Tables:

1. *The most preferred days of wedding, 1724–1895*
Columns: Period, Most preferred days (Monday, Sunday, Sunday, Tuesday, Wednesday, Tuesday, Tuesday, Tuesday, Monday), Proportion
2. *Parsons of the period*
Columns: Name, Time of their serving, Length of their serving
3. *Mean age at first marriage and the difference of age between the partners, 1760–1895*
Columns: Examined periods, Age (Male, Female), Average difference in years
4. *Exogamy of marriages, 1741–1819*
Columns: Settlements, Number of marriages
5. *Exogamy of marriages, 1853–1895*
Columns: Settlements, Number of marriages
6. *Mixed marriages in Dunabogdány until 1895*
Columns: Time, Males (dwelling-place, confession), Females (dwelling-place, confession)
7. *Seasonal distribution of marriages, 1724–1895*
8. *Seasonal distribution of first marriages, 1724–1895*
9. *Seasonal distribution of remarriages, 1724–1895*
10. *Days of wedding, 1724–1895*
Columns: Days of the week (from Monday to Sunday), Uncertain, Total
11. *Composition of first marriages and that of remarriages, 1724–1895*
Columns: Period, First marriages, Remarriages, Lack of data, Total
12. *Composition of remarriages, 1724–1895*
Columns: Period, Widower-spinster, Widow-bachelor, Widower-widow, All remarriages, All marriages
13. *Exogamous marriages in Dunabogdány, 1741–1819, 1853–1895*
Columns: Settlements, Sex of the partners of foreign origin (f=foreign bridegroom, n=foreign bride), year of the marriage
14. *Annual number of marriages in Dunabogdány, 1724–1895*

Figures:

I. Seasonal distribution of first marriages, 1724–1895

II. Seasonal distribution of remarriages, 1724–1895

III. Days of wedding in Dunabogdány, 1724–1895

IV. Seasonal distribution of first marriages by periods

Maps:

I. Marriage relations of Dunabogdány 1741–1819

II. Marriage relations of Dunabogdány 1853–1895